

TÖREDÉKESEN TELJES Zsinagógák festett ablakciklusai Kopp Ferenc (1877–1940) ezüstkoszorús üvegfestő mester hagyatékában

Oszkó Ágnes Ivett

Bevezetés

A 19–20. század fordulóján tevékeny üvegfestők közül jelentősége, műhelyének mérete és az itt készülő alkotások művészi sokfélesége szempontjából Róth Miksa (1865–1944) volt a legkiemelkedőbb. Kutatástörténeti szempontból is a Róth műhely a legfeldolgozottabb, amit a Nefelejcs utca 26. szám alatt megmaradt műhely, a számos korabeli sajtóbeszámoló, valamint a Róth Miksa Emlékház és Gyűjteményben és a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban MÉM MDK) Múzeumi Osztályán található hagyaték tett lehetővé.¹ (1. kép) Ugyanekkor azonban még több tucatnyi üvegfestő műhely működött csak a fővárosban, kiszolgálva a megszorodott építkezésekhez kötődő megbízásokat.² Közéjük tartozott

1. kép. Róth Miksa hagyatékából származó, ismeretlen helyszínrre készült ablakterv, 1902.
MÉM MDK Múzeumi Osztály,
Iatsz. 71.32.48.41.

¹ Az egykori műhely és az itt működő emlékház címe: 1078 Budapest, Nefelejcs utca 26. A hagyaték eddigi legteljesebb feldolgozása: Fényi Tibor: *Róth Miksa üvegfestményei a historizmustól a szecesszióig*. Budapest, 2005.

² Szűcs Endre et al.: *A megfestett fény: díszüveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig*. Szentendre, 2005. 30–44; további adatok: Mester Éva: *Az építészeti üvegek iparművészeti értékei. Magyarországi üvegfestmények és díszüvegezők*. Budapest, 2012; Ludvík Losos: *Üvegművészet az építészetben*. Ford. Lajos János. Budapest, 2010.

Kopp Ferenc (1877–1940) későbbi ezüstkoszorús üvegfestő mester is, aki legkésőbb 1912-ben már önálló műhelyt vitt. Míg a műhelyeket vezető mesterek neve jól ismert, addig az itt dolgozó üvegfestők, üvegvágók és segédmunkások hálózata a mai napig csak kevéssé tudott. Közöttük – amint azt a Kopp-műhely több generációs működése kapcsán is látni fogjuk – gyakran együttműködés, sőt átjárás volt. A mesterek együttműködésének közelebbi megismerésétől azt várhatjuk, hogy árnyaltabbá válik a tudásunk a műhelyek felépítéséről, a munkamegosztásról, a technikai és szellemi hagyományok átadásának mikéntjéről. Adataink arra vonatkozólag már vannak, hogy a felsorolt mesterek egy része Kratzmann Ede (1847–1922) vagy Róth Miksa műhelyében kezdte pályafutását, mielőtt önállósodott. (Kopp Ferenc is közéjük tartozott.) A jelen tanulmányban vizsgált téma, a Kopp-műhelyben lévő zsinagógaablak tervek motívumforrásai, a műhelyek közti együttműködés hatásaira ad példát.

Kopp Ferenc életműve csupán az utóbbi években került a tudományos kutatás homlokterébe, amikor a leszármazotti tulajdonban máig működő fóti műhellyel Balogh Dávid művészettörténész, egyben a Fóti Tájház vezetője, foglalkozni kezdett. Ennek eredményeképpen a közelmúltban volt látható az ő közreműködésével összeállított tárlat *„Üvegbe álmódott művészet” – A Kopp dinasztia története* címmel a fóti Vörösmarty Művelődési Házban.³ A kiállításra Kopp Csaba üvegfestő, a néhai Kopp Ferenc oldalági dédunokája készítette elő nemcsak a családi tulajdonban maradt, és a leszármazottak által a mester halála után is működtetett műhellyel kapcsolatos iratokat és eszközöket, de a korábban kivitelezett ablakok színterveit, 1:1 arányú kiviteli kartonjait és a napjainkig tervezett, készített és restaurált ablakok válogatását is. A műhely 1912-től – kisebb kihagyással – egészen máig működik. (2. kép) A hagyatéki anyagban számos ismert és még azonosítatlan szakrális és világi épületbe készült ablak terve megtalálható.

Az elmúlt évtizedben a Baumhorn Lipót építész (1860–1932) életművének feldolgozását megcélzó doktori disszertációm⁴ előkészítése során találkoztam több ízben Kopp Ferenc nevével, mint az egyes zsinagógaablakok visszatérő kivitelezőjével 1902 és 1936 között. Jelen tanulmány és a hozzá kapcsolódó konferencia-előadás a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával készült, a MÉM MDK és az Iparművészeti Múzeum Mesterségkutatás Projektje, mint befogadó háttérintézmények közreműködésével és jóvoltából. Az elfogadott kutatási terv magában foglalja a Kopp-hagyaték digitalizálását és leltározását, valamint az eddig azonosítatlan terveknek a konkrét épületekhez való hozzárendelését.

³ 2025. november 14. és 2026. január 16. között.

⁴ Oszkó Ágnes Ivett: *A zsinagógaépítészet térszerkesztési és stílusbeli jellegzetességei Baumhorn Lipót (1860–1932) életművében*. Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Filozófiatudományi Doktori Iskola, Művészettörténet Doktori Program, 2019. Témavezető: prof. dr. Klein Rudolf.

2. kép. A Kopp-műhelyek szignója az újpesti zsinagóga földszinti ablakán, 1921.

Fotó: Oszkó Ágnes Ivett, 2026

A hagyatékban megőrződött, speciálisan zsinagógaépületek ablakaira vonatkozó tervanyag digitalizálására Kopp Csaba jóvoltából az elmúlt hónapokban sor kerülhetett, így az 2026 tavaszán már leltározott, beazonosítható módon áll a kutatás rendelkezésére.⁵ Ennek vonatkozásában rögzítem, hogy jelenleg Kopp Csaba a hagyaték szerzői vagyoni jogainak örököse, a vele kötött megállapodásban foglaltakra tekintettel egyes adatok nem teljeskörűen kerülnek publikálásra. A családtörténetre vonatkozó, külön nem jelzett források adatai Fűri Judit üvegművész *Öröklődő mesterség. A Kopp-dinasztia* című, 2013-ban írt kéziratából származnak. Az ablakok héber nyelvű feliratainak azonosítását, fordítását Kövér András és dr. Bányai Viktória történész-hebraista készítette. Ezúton köszönöm áldozatkész segítségüket! Célom a feliratok – és a mellettük szereplő, e tanulmány fókuszát jelentő motívumok – segítségével az ablakok témájának minél pontosabb meghatározása, ezért a feliratszövegeket magyar fordításban adom közre. A bibliai idézetek az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) fordításában szerepelnek.

⁵ A tervek továbbra is Kopp Csaba tulajdonában vannak. Digitalizált állományuk a tulajdonos engedélyével kutatható a MIEM MDK Dokumentációs Osztályán.

Kopp Ferenc műhelye

Kopp Ferenc édesapja, Kopp János 1852-ben született, és az 1890-es években nőül vett Duchon Katalinnal négy közös gyermekük született: Ferenc, Vilma, Béla és Dezső.⁶ Az 1877-ben született Ferenc üvegfestészeti tanulmányait Kratzmann Ede, majd Róth Miksa műhelyében folytatta.⁷ 1898 őszén a Magyar Iparművészeti Társulat alapító tagjává vált.⁸ Korabeli tudósítás szerint önálló műtermét 1912-ben alapította,⁹ bár a családi iratok között utalás található egy már 1906-ban megnyitott műhelyre, a VI. Székely Bertalan utca 25. szám alatt.¹⁰ Kopp élete végéig itt működtette vállalkozását. 1932-ben a IV. Országos Kézművesipari Kiállításon ezüstkoszorúval tüntették ki.¹¹ Az 1939-ben megrendezett Első Magyar Országos Iparművészeti tárlat kiállítói között Koppot is megtaláljuk.¹²

A korabeli sajtó beszámolóit szerint eddig ismert munkái a Krisztus Király templom mára elpusztult 14 stációképe (Budapest, ún. „Rákócziánium”, 1928);¹³ az Országház képviselőházának elnöki fogadószobájába készült, a magyar államiság jelképeit alakos körkompozíciókon bemutató ablakai (ma Szalon, 1929) (3. kép);¹⁴ Budapesten a terézvárosi Szent Család-templom ablakai (VI. Szondi utca 67., 1931);¹⁵ a szegedi Püspöki palota házi kápolnájának ablakai (1932)¹⁶ és a Béke Szállóban működött Szondy Pince ablakai (1934).¹⁷ Szakirodalmi hivatkozások utalnak rá, hogy a kaposvári Korona Szálló lépcsőházi ablakai (1913), a törökszentmiklósi Szentháromság templom szentélyének három ablaka (1913), a lillafüredi Palotaszálló éttermének ablakai (1929), a Budapest-Herminamezei Szentlélek plébániatemplom szentélyének hat ablaka (1936) és a hódmezővásárhelyi Szent István templomnak a jezsuita rend tagjait bemutató ablakai (1937) készültek még Kopp műhelyében.¹⁸ A pozsonyi Árpád-házi Szent Erzsébet templom ablakai esetében is felmerül a Kopp-műhely („Kék templom”, 1913),¹⁹ bár itt a Róth Manó (szül. Emanuel, 1868–1935, Miksa testvéröccse)

⁶ A Kopp-hagyatékban lévő családja alapján. Kopp-hagyaték CS/1.

⁷ *Magyar Iparművészet* 31 (1928) 29.

⁸ *Budapesti Hírlap* 1898. november 25. 10.

⁹ *A magyar ipar almanachja*. II. rész. *Az iparos társadalom*. Budapest, 1929. 521.

¹⁰ Fűri Judit: *Öröklődő mesterség. A Kopp-dinasztia*. Kézirat. Budapest, 2013. 63.

¹¹ *Magyar Ipar* 1932. szeptember 25. 54.

¹² *Magyar Iparművészet* 42 (1939) 18.

¹³ *Magyar Iparművészet* 31 (1928) 24–29.

¹⁴ *Magyar Iparművészet* 32 (1929) 192–199.

¹⁵ *Magyar Iparművészet* 31 (1931:7–9) 42.

¹⁶ *Magyar Iparművészet* 35 (1932) 8–25., 17.

¹⁷ *Magyar Iparművészet* 37 (1934) 19., 32.

¹⁸ Fűri 2013. i. m. 63–71.

¹⁹ Szűcs 2005. i. m. 40.

3. kép. Országsház, képviselőházi elnöki fogadószoba körablaka, 1929.
Magyar Iparművészet, 1929. 192.

vezette műhely szerzősége sem kizárt.²⁰ Kopp Ferenc által szignált ablakok találhatóak továbbá Budapesten az újpesti zsinagógában (1921) és a Bethlen téri zsinagógában (1932), valamint a hagyatékban őrzött terveken eddig azonosításra kerültek a gyöngyösi (1930) és a szentesi zsinagógák egykori ablakai (1934). Kopp saját bevallása szerint ő festette a szegedi Új zsinagóga (1903) ablakainak nagy részét is, bár a hitközség erre a munkára Róth Manóval szerződött.²¹ Szavait idézve: „...*annak idején amikor Róth Manó úrnál ez ablakok készültek én voltam az első festője s ez ablakok oroszlánrészét én festettem*”.²²

Bár korábbi kutatási eredményemmel ellentétben ma már úgy vélem, hogy a hagyatékban egyetlen ide készült terv sem található,²³ a szegedi motívumok többnyire pontos, csupán a befoglaló mezők formája miatt kissé módosított másai egyértelmű bizonyítékát adják annak, hogy Kopp a szegedi ablakfestményeket tekintette kiindulópontnak az e tanulmányban ismertetett összes zsinagógaablak esetében.

Zsinagógai ablaktervek a Kopp hagyatékban

A Kopp-hagyatékban többféle dokumentum is vonatkozik a zsinagógai megrendelésekre, amelyeket más levéltári források is kiegészítenek. 1938. január 10-én kelt az

²⁰ Fényi Tibor: Az ünnepek ablakai. Angol nyelvű könyv a szegedi Új zsinagóga üvegfestményeiről. *Magyar Iparművészet* 28 (2021:1) 49–51.

²¹ Árajánlat a szegedi Új zsinagóga ablakainak elkészítésére 1901. június 27-én. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma [továbbiakban: HU SSZSHA] II.6a 1902/457-006

²² HU SSZSHA II. 6a. 12/1933.

²³ Oszkó Ágnes Ivett: Áttetsző tartalom – Róth Manó és Kopp Ferenc üvegfestők „műhelytitkai”. *A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére*. Szerk. Farbaky Péter – Farbakyné Deklava Lilla. Budapest, 2022. 499–510. Ebben a tanulmányban az akkor még nem katalogizált, a nilusi akácot ábrázoló Kopp Zs/33 leltári számú rajzot szegedi kiviteli tervként azonosítottam a méretek és a motívum csaknem azonos kiképzése okán. Mivel azonban a hagyatékban további, ezzel megegyező méretű és a szegediektől csak nűanszokban eltérő rajz van, amelyek készíteménye helye egyelőre ismeretlen, azt feltételezem, hogy a nilusi akác is egy kisebb sorozat részeként készült, a Megilla (Kopp Zs/8), az arab faeke (Kopp Zs/74), a felöltöztetett Tóra (Kopp Zs/108), a szukkotai sátor (Kopp Zs/119), a szombati kalács (Kopp Zs/121) és a hanukkia (Kopp Zs/138) mellett.

a rövid nyilatkozat, amelyben Kopp Ferenc felsorolta a zsinagógákba készített ablakait. A lista szerint a gyöngyösi izraelita templomba, a budapesti Bethlen téri templomba, a szentesi izraelita templomba, Budapesten a Lenke téri templomba, a Páva utcai izraelita templomba, az izraelita fiú árvaházba, az újpesti izraelita templomba és a mohácsiba készített ablakokat.²⁴ A fellelt, mindösszesen 143 db kiviteli tervrajz ezt csak részben támasztja alá: a Lenke téri (ma Újbudai zsinagóga) és a Páva utcai tervek hiányoznak, bár a hagyaték másik részében mindkét épület ablakaira vonatkozó színtervet őriznek. Ettől eltekintve nagyjából a tervek kétharmadát sikerült eddig konkrét épülethez kötni a rajtuk szereplő feliratok és objektumok, a bordűrök vagy az üvegtáblák formái alapján.

A fenti felsorolás szerinti nyolc épület közül háromban láthatóak ma is Kopp-ablakok: a Bethlen térben, a Páva utcaiban és az újpestiben. Levéltári és fotódokumentumunk van két továbbiáról, amelyek azóta elpusztultak: a gyöngyösi és a szentesi ablakokról. A mai újbudai zsinagóga (Budapest XI., Bocskai út 37.) ablakai nem a Kopp-anyagok között látható kis méretű színtervek alapján készültek, ez azonban nem zárja ki, hogy a műhely végezte kivitelezésüket. (4. kép) Tervanyag híján ez az épület nem képezi tárgyát dolgozatomnak, ahogyan a Páva utcai zsinagóga sem, amelynek megrongálódott ablakait a 2000-es éveket követő felújításkor kicserélték. A Pesti Izraelita Hitközségi Fiúárvaház egykor a Városligeti

4. kép. Az újbudai zsinagógába készült színterv. Kopp-hagyaték, szn.
Fotó: Oszkó Ágnes Ivett, 2021

²⁴ Kopp-hagyaték, szn. Kopp Ferenc aláírásával és pecsétjével ellátott nyilatkozat. A pecséten a Bp. VI. Székely Bertalan u. 25. szám alatti műhely szerepel.

fasor 25–27. szám alatt állt, épülete már elbontásra került. Az ide készült ablakok formájáról, témájáról egyelőre nincs tudomásom, ahogyan az 1864-ben épült, és 1968-ban lebontott mohácsi zsinagóga egyetlen festett ablakáról sincs.

A 2026 tavaszán beletárolt 1:1-es arányú, papír vagy pausz hordozójú, grafit és szén, illetve grafit, szén és színesceruza rajztechnikájú tervanyag összetétele a következő: a gyöngyösi zsinagóga ablakairól 13 db rajz;²⁵ a Bethlen téri zsinagóga ablakairól 33 db rajz;²⁶ Szentendréről 23 db rajz;²⁷ Újpestről 8 db rajz;²⁸ egyelőre azonosítatlan épületből 35 db összetartozó rajz;²⁹ ismeretlen helyszínekről további 30 db rajz. Ez utóbbi csoportban 17 olyan rajzot találunk, amelyen valamely jelkép vagy keretezőmotívum látszik, és 13 (magyar vagy héber nyelvű) felírt rajz van.

Az azonosított vagy még azonosításra váró épületek ablakainak a Kopp-műhelyben készült üvegtábláira kivétel nélkül a zsidó szertartásokhoz vagy a zsidóság történetéhez köthető jelképeket és héber feliratokat festettek. A tervek közül részletesebb elemzésre azokat választottam ki, amelyek koherens egységet képeznek egymással.

Történeti áttekintés: a zsinagógai ábrázolások jellemzői

A hagyatékban fellelhető zsinagógai ablaktervek közös jellemzője, hogy ornamentális keret veszi körül a középső zónákban megjelenő tárgyi ábrázolásokat, témafeliratokat és az adományozói sorokat. A zsidó ünnepekhez, rítusokhoz köthető szertartási kellékek ábrázolása általában realiztikus, ami megkönnyíti a befogadó számára a felismerhetőséget, azonosítást. A megrendelők nagy hangsúlyt fektetnek arra is, hogy az adományozók nevei valamilyen formában megjelenjenek. Mindezzel a 20. század első felének zsinagógaablakai évezredes hagyományhoz kapcsolódnak, amelynek képei meglepően állandóak, míg a művészeti kifejezőeszközök és technikák igen változatosak.

A tárgyalandó zsinagógai ablakok az emberábrázolást teljes mértékben mellőzik, a zsidóság anikonizmusából fakadóan. Ez azt a törekvést jelenti, hogy az Örökkévaló képmására készült ember ábrázolásától tartózkodnak. Érdekes módon a tartózkodás mértéke és milyensége többször is változott az évszázadok során, attól kezdve, hogy a kétdimenziós képek megengedettek, a háromdimenziós, körüljárható, szobrászati alkotások pedig nem; egészen addig, hogy bármilyen, kultusztárgyként

²⁵ Ltsz. Kopp/ZS 77, 99, 112–113, 117, 142–149.

²⁶ Ltsz. Kopp/ZS 13, 16–17, 23, 27, 30–31, 35–37, 64–73, 95, 105, 107, 109, 114, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 137, 140–141.

²⁷ Ltsz. Kopp/ZS 10, 39, 56–57, 110–111, 116, 120, 122–123, 125, 127–128, 131, 133, 135–136, 139.

²⁸ Ltsz. Kopp/ZS 3, 12, 14–15, 19, 32, 49.

²⁹ Ltsz. 2, 4–5, 11, 25–26, 34, 42–48, 50, 58–59, 62, 63, 76, 80–91, 96, 100, 118.

is használható képtől is tartózkodni kell.³⁰ A zsinagógai díszítésben ez – kevés kivételtől eltekintve³¹ – már az ókorban úgy manifesztálódott, hogy a zsinagógákból fennmaradt kőfaragványok és padlómozaikok elsősorban szimbolikus motívumokat (pl. Dávid-csillag), szertartási eszközöket (pl. frigyszekrény, sófár, menóra),³² növényeket és helyenként állatokat és zodiákus jegyeket ábrázoltak. Mindezek megjelenítése a középkor és a kora újkor során konstans maradt, sőt, a legburjánzóbb, egyben bibliai utalásokra visszavezethető növényi és állatalakok éppen az 1700-as évekből ismertek a galíciai és német területek (fa)zsinagógáiból.³³ Az állatábrázolások legkésőbb a 19. századra leszűkültek elsősorban a bibliai 12 törzs közül Júda szimbólumaként számon tartott oroszlánra és az isteni oltalmat megjelenítő sasra: „*Mint a sas, mely fölkelte fészket, fiókái fölött lebeg, kiterjeszti szárnyait, fölveszi és viszi tollain*” (5Mózes 32, 11. alapján). Ezek a tóraszekrény környezetében jelennek meg plasztikus vagy síkszerű formában. Hazánkban a 19. század elejéről az egyik legismertebb példa a mádi zsinagóga tóraszekrénye. Jó példa ez az épület a díszítmények egy másik típusára is, amely aztán a későbbiekben az ablakfestmények részét képezi majd: a feliratokra.³⁴ A falakon és a tóraszekrényen elhelyezett héber feliratok bibliai részleteket, a közösség által mondandó imákat, adományozói felajánlásokat vagy az épületrészek megnevezéseit foglalják magukba.³⁵

A 19. század közepe után megépült zsinagógák közül az orientalizáló stílusúak azok, amelyek többnyire már nagy léptékűek, és belső terület – az ablakaikkal együtt – az iszlám épületeinek mintájára átvett geometrikus ornamensek ékesítik.

³⁰ Az anikonizmus kiindulási pontját a Kivonulás Könyve (2Mózes) 20,4. verse, valamint a Talmud *Avoda zara* traktátusának 3. fejezete adja. A témával részletesen foglalkozik az alábbi kötet, amely a bibliai, talmudi és egyéb halákhikus és rabbinikus irodalmi forrásokat is megadja: Roskó Gábor – Turán Tamás: *Képfogyatkozás*. Budapest, 2004. 22., 100–103.

³¹ A Szíriában, Dura Europos-ban 1932-ben feltárt 3. századi zsinagóga teljes belső terét emberalakos, narratív bibliai jelentek díszítik, kivételként erősítve ezzel a szabályt. Bővebben lásd: Lee I. Levine: *The Ancient Synagogue. The First Thousand Years*. New Haven–London, 2005. 252–257.

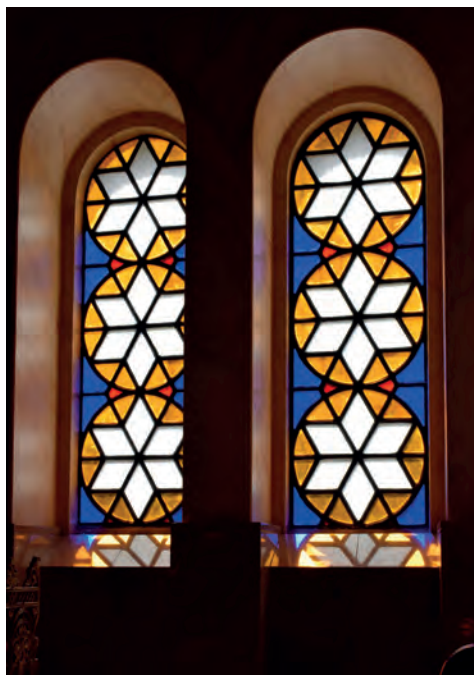
³² A Róma föld alatti katakombáiba a Kr. u. 1–4. század között készült ábrázolásokról ld.: Gabriele Sed-Rajna: *Jewish Art*. New York, 1997. 79–80. Az ókori, egészen a Kr. u. 6. századig megépült zsinagógák díszítéseiből elsősorban a padlómozaikok kerültek napvilágra. Uo. 537–568.

³³ Sed-Rajna 1997. i. m. 97–98. 1729-ben komplett mennyezeti festéssel látták el a gwoździec-i zsinagógát (egykor Lengyelország, ma Ukrajna területén, mai nevén Hvizdets). A második világháborúban elpusztított zsinagóga mennyezetét korabeli források segítségével a varsói POLIN Lengyel Zsidóság Történetének Múzeumban rekonstruálták, a zsinagóga bimájával együtt. <https://polin.pl/en> (2026.01.15.) Részletesen foglalkozza az épületet művében Thomas C. Hubka: *Resplendent Synagogue. Architecture and Worship in an Eighteenth-Century Polish Community*. New England, 2003.

³⁴ Az épületről bővebben ld.: Bánya Viktor – Csejdy Júlia: *A mádi zsinagóga és zsidó közösség története / The Synagogue of Mád and its Jewish Community*. Budapest, 2025.

³⁵ Ilia Rodov: Hebrew Inscriptions in Jewish Art. *Encyclopedia of the Bible and its Reception*. Eds. Dale C. Allison et al. Vol. 11. Berlin–Boston, 2015. 624–631.

Az 1859-ben felavatott Dohány utcai zsinagóga csillagmintás, színes ablakai megfeleltek a kor technológiai színvonalának: az anyagukban színezett, formára vágott síküveg-táblákat vaskeretbe foglalva illesztették egymáshoz.³⁶ (5. kép) A geometrikus, egyszerűen elkészíthető formák és az ún. puritán technika egészen a század végéig jellemezték a zsinagógai ablakokat, ám az 1895-ös vallási recepciós törvényt követően itt is megjelentek a kezdetben stilizált ornamentekkel, majd konkrét jelentést hordozó szimbólumokkal való kifestések. Technikailag ezzel együtt járt a vaskeretnek a finoman húzott ólomsínekkel való felváltása, kiegészítése, ami lehetővé tette az üvegdaraboknak a motívumokhoz illeszkedő vágását. Az áttörést a szegedi Új zsinagóga jelentette, amelynek a zsidóság ünnepei megjelenítő ablakprogramját a botanikai doktorátussal is rendelkező Löw Immánuel (1854–1944) főrabbi tervezte meg. A zsinagóga ablakaiban nyílásonként más-más motívum szimbolizál egy-egy ünnepet. A századfordulóra tehát az évezredek óta használt motívumkincs megmaradt, csupán az alkalmazási technika változott: padlómozaik és falfestmény helyett (vagy annak kiegészítéseként) a festett ablakokra kerültek a jelképek. (6. kép)

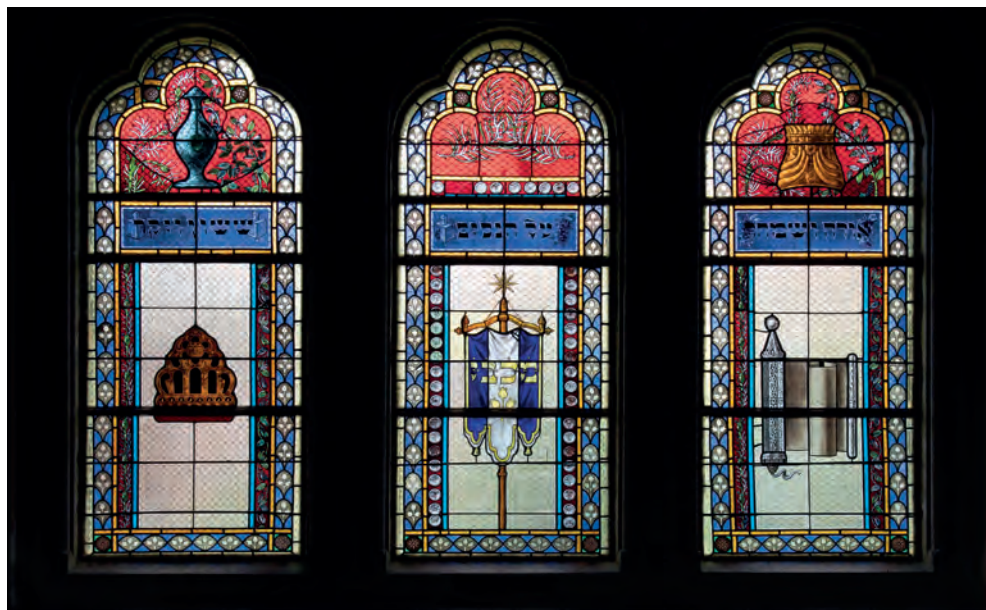
5. kép. A Dohány utcai zsinagóga földszinti ablaka. Fotó: Oszkó Ágnes Ivett, 2021

A szegedi Új zsinagóga ablakciklusa mint téma és képi forrás

A szegedi zsinagóga ablakait mind ismeretterjesztő, mind tudományos jellegű publikációk sora tárgyalja, gyakran igényes illusztrációkkal és kultúrtörténeti összefüggésekkel együtt.³⁷ Szegeden a zsidóság ünnepkörét rituális objektumok és a

³⁶ Mester 2012. i. m. 154–157.

³⁷ Frauhammer Krisztina – Szentgyörgyi Anna: *Windows of Celebrations in the New Synagogue of Szeged*. Szeged, 2020; Varga Papi László: *Törött ablakok, törött remények*. Szeged, 2021; Varga Papi László: *Az örök reménység temploma. A szegedi Új zsinagóga szimbólumai és hagyományai*. Szeged, 2003; Oszkó Ágnes Ivett: *Baumhorn Lipót*. Budapest, 2020. 63–65; Oszkó Ágnes Ivett – Pataricza Dóra: *Szeged zsidó vallási épületeinek öröksége*. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* Új. 9 (2022) 233–257; Oszkó, Ágnes Ivett – Pa-

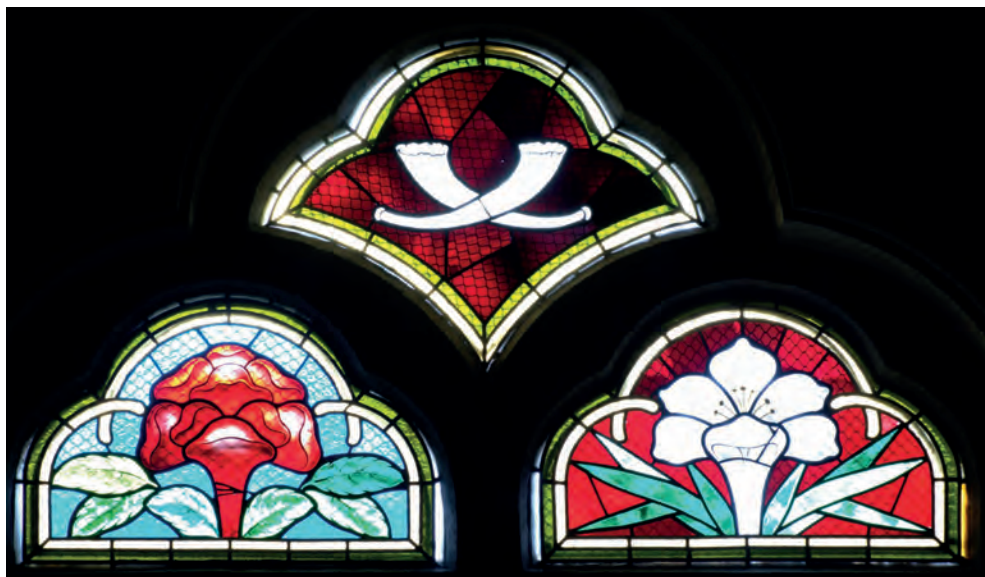
6. kép. A szegedi Új zsinagóga IX. földszinti ablaka, a purim és a hanukka ünnepeinek jelképeivel.
Fotó: MÉM MDK Fotótár, Ltsz. 243.934D. Bélavári Krisztina, 2020

bordűrökben növények segítségével kifejező tíz kompozíció háromféle ablakformába került: négy háromosztatú ablakba, négy kettős nyílásba, és két háromkaréjos ajtó-felülvilágítóba. Mindezen ablakokon – addig teljesen egyedülálló módon – összesen 37 db tárgy, illetve szimbólum, és a bordűrökben 28 db, botanikai pontosságú, a megjelenített ünnephez kapcsolódó növény motívuma szerepel. (7. kép)

Az alábbi táblázatban annak a részletekbe menő és korabeli forrásokon alapuló vizsgálatnak az eredményeit összegzem, amely a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának feldolgozása és digitalizálása során előkerült autográf programterven alapul.³⁸ Löw Immánuel főrabbi az általa 1901–1902-ben készített programterv-

taricza, Dóra: Judaism as Flowers. The Materialized Ideology of the New Synagogue of Szeged. *Material Religion. The Journal of Objects, Art and Belief* 19 (2023) <https://doi.org/10.1080/17432200.2023.2285567> (2026. 03. 30.)

³⁸ A projekt Ábrahám Vera és Pataricza Dóra vezetésével 2017–2019 között zajlott a hitközségi archívumban. Beszámolója: Ábrahám Vera – Pataricza Dóra: 240 év dobozokban. A Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma. *Targum* 2 (2022) 153–169. <https://doi.org/10.56664/targum.2022.2.9> (2026.04.08.) 2019–2021 között a MÉM MDK közreműködésével tervanyag-restaurálást követően kiállításra is kerültek a korabeli építési iratok és kiviteli részletrajzok. Sajtóhír: <https://hdke.hu/ahitatos-epiteszeti-formak-idoszaki-kiallitas/>; <https://memmdk.hu/esemenyek/kiallitasok/ahitatos-epiteszeti-formak-baumhom-lipot-tervei-a-szegedi-zsinagogahoz>; <https://memmdk.hu/cikkek/konferenciak/szakmai-tudomanyos-konferencia-a-pava-utcaban> (2026.03.30.)

7. kép. Az újévi rós hársána ünnep ábrázolása a szegedi Új zsinagógában.

Sófárok, vörös gránátalmavirág és fehér liliom. Fotó: a szerző, 2026

ben állította össze az ábrázolni kívánt ünnepek, és ezáltal az ablakok sorrendjét; beírta, berajzolta a szükséges jelképeket is.³⁹ Egy részükhöz képi forrást is rendelt – az alábbi táblázatban lábjegyzetben jelezve –, a többit pedig a hitközség tulajdonában lévő tárgyakról, esetleg nem jelzett forrásokból származó judaikák-ról mintázták.⁴⁰ Az ablakokon megfestett motívumokat a teljesség igényével eddig egyetlen tudományos közlemény sem tartalmazza. Egy társszerzős, előkészületben lévő, angol nyelvű monográfia és a bevezetőben említett Bolyai János Kutatási Ösztöndíj adta meg annak a lehetőségét, hogy Pataricza Dóra történésszel és Bányai Viktóriával együtt elkészítsem az ablakábrázolások teljes listáját, így lehetőség nyílik a Kopp Ferenc által megfestett motívumok előképeinek azonosítására is. (Kopp a későbbi zsinagógaablakok tervezésénél már nem vette figyelembe a táblázatban lábjegyzetelve közölt forrásképeket, hanem magukat a megfestett motívumokat másolta, illetve alakította át az ablaktáblák adta formáknak megfelelően.)

³⁹ Ez máig megtalálható a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumában: HU SZZSHA II. 6a. 1903–1904-szn/022; 1902/457/007. 1-13; 1903-szn/002. 01-05.

⁴⁰ Szeretném megköszönni a forrásmunkák összegyűjtéséhez nyújtott segítséget Lindeisz Ferencnek, Pataricza Dóra és Bányai Viktória történészeknek, Papp Andrea könyvtárosnak, Matthias Svojtának, a Bécsi Egyetemi Könyvtár munkatársának és Papp Lászlónak, az ELTE Füvészkert botanikusának!

Ablak	Felirat	Ábrázolt tárgy	Ábrázolt növény
I. Hétköznap	„Tövist és kórót nö- vesszen neked és edd a mező fűvét. Arcod verejtékével edd a kenyeret” (1Móz 3,18–19.)	arab faeke [SzT1] ⁴¹ adománygyűjtő tál [SzT2] imaszj tfilindobozkával [SzT3]	íringó / <i>Eryngium amethystinum</i> [SzN1] ⁴² bogáncs / <i>Onopordum acanthium</i> [SzN2] ⁴³ búza / <i>Triticum</i> [SzN3]
II. Szombat	„Menjünk barátom a menyasszonynak elébe... jövel meny- asszony!” (Löw Immánuel fordítása)	kalács kehellyel [SzT4] szombati lámpás [SzT5] Tóratekercs tóradiszben [SzT6] neginák (lekciojelek) [SzT7] kiddus-serleg [SzT8] ⁴⁴ havdala-serleg és gyertyák [SzT9] fűszertartó (beszomim) [SzT10] ⁴⁵	szőlő / <i>Vitis</i> [SzN4] olajfa / <i>Olea europaea</i> [SzN5] szegfűszeg / <i>Caryophyllus aroma- ticus</i> [SzN6] alma / <i>Malus</i> [SzN7]
III. Pészach	„szabadságunk ideje”	négy széderesti serleg [SzT11] ⁴⁶ szédertál [SzT12] ⁴⁷	papirusz / <i>Cyperus papyrus</i> [SzN8] ⁴⁸ árpa / <i>Hordeum vulgare</i> [SzN9] ⁴⁹ katáng / <i>Cichorie</i> [SzN10] ⁵⁰ nilusi akác / <i>Acacia nilotica</i> [SzN11] ⁵¹
IV. Sávuot	„a Tóraadás ideje” (Löw Immánuel fordítása)	Tízparancsolat kőtáblái [SzT13]	vérvörös szeder / <i>Rubus sanctus</i> <i>Schreb.</i> [SzN12] búza / <i>Triticum</i> [SzN3] gránátalma / <i>Punica granatum</i> [SzN13]
V. Rós há- sána	„Újévkor beírattnak” (karzaton)	sófárpár [SzT14]	fehér liliom / <i>Lilium candidum</i> [SzN14] cékla / <i>Beta vulgaris</i> [SzN15]

⁴¹ Gottlieb Schumacher: Der arabische Pflug. *Zeitschrift des Deutschen Palästinen-Vereins* 12 (1889) 157–166., 7. kép.

⁴² Leopold Trattinnick: *Archiv der Gewächskunde*. II. Wien, 1814. 182.

⁴³ Gottfried Heinrich von Schubert: *Naturgeschichte des Pflanzenreichs in Bildern. Nach der Anordnung des allgemein bekannten und beliebten Lehrbuchs der Naturgeschichte*. Stuttgart–Esslingen, 1854. 26., XLI. t. 8.

⁴⁴ *Description des objets d'art religieux hébraïque exposés dans les galeries du Trocadéro á l'Exposition universelle de 1878: collection de M. Strauss*. Poissy, 1878. X. t.

⁴⁵ Uo. VI.

⁴⁶ Theodore Reinach: Les monnaies juives. *Actes et Conférences de la Société des études juives. Deuxième Année*. Paris, 1887. CCIV.

⁴⁷ *Mitteilungen der Gesellschaft zur jüdischen Volkskunde*. Hrsg. Max Grunwald. Hamburg, Heft 1 (1898:1) VI. t.

⁴⁸ Trattinnick 1814. i. m. 132a.

⁴⁹ Schubert 1854. i. m. VI. t. 6.

⁵⁰ Uo. XLI. t. 3.

⁵¹ Friedrich Woenig: *Die Pflanzen in alten Ägypten*. Leipzig, 1886. 303.

Ablak	Felirat	Ábrázolt tárgy	Ábrázolt növény
VI. Jom kip- pur	„Megbocsátottam”		gránátalma / <i>Punica granatum</i> [SzN13] fehér liliom / <i>Lilium candidum</i> [SzN14] cékla / <i>Beta vulgaris</i> [SzN15] ⁵² datolyapálma / <i>Phoenix dactylifera</i> [SzN16]
VII. Szukkot	„Sátrakban üljetek!”	hangjegyek [SzT15] sátor lulávval [SzT16] ⁵³ bima (schulhan) [SzT17]	fűz / <i>Salix</i> [SzN17] mirtusz/ <i>Myrtus</i> [SzN18] etrog / <i>Citrus medica</i> [SzN19] szőlő / <i>Vitis</i> [SzN4]
VIII. Smini aceret, Szimchat Tora	„A lelkek istene” „Segíts meg!”	Ráhel sírja [SzT18] nyitott tóratekercs [SzT19] ⁵⁴	gránátalma / <i>Punica granatum</i> [SzN13] olajfa / <i>Olea europaea</i> [SzN5] füge / <i>Ficus carica</i> [SzN20] tövises kapri / <i>Capparis spinosa</i> [SzN21] mandula / <i>Prunus domestica</i> [SzN22]
IX. Purim, Hanukka	„világosság és öröm” „meg vígság és dicsőség” „a csodákért”	Megilla (Eszter-tekercs) [SzT20] ⁵⁵ Mordecháj koronája [SzT21] Makkabeus zászló [SzT22] hanukkia mécses [SzT23] lepecsételt olajkorsó [SzT24] trenderli (pörgettyű) [SzT25] Makkabeus sékel [SzT26]	szőlő / <i>Vitis</i> [SzN4] datolyapálma / <i>Phoenix dactylifera</i> [SzN16] gyömbér / <i>Amomum zingiber</i> [SzN23] bors / <i>Piper nigrum</i> [SzN24]
X. Tisá BeÁv	„Ha rólad megfeledek- kezem, Jeruzsálem, feledkezzék rólam a jobбом!” (Zsolt 137, 5.)	síratófal [SzT27]	datolyapálma / <i>Phoenix dactylifera</i> [SzN16] ördögcsékér / <i>Eryngium campestre</i> [SzN25] jerikói rózsa / <i>Anastatica hierochuntica</i> [SzN26] tűzliliom / <i>Lilium bulbiferum</i> [SzN27] borostyán / <i>Hedera helix</i> [SzN28]

⁵² Trattinnick 1814. i. m. 74.⁵³ Cyrus Adler – Immanuel M. Casanowicz: *Descriptive catalogue of a collection of objects of Jewish ceremonial deposited in the U. S. National Museum by Hadji Ephraim Benguiat*. Washington, 1901. 26.⁵⁴ *Description* 1878. i. m. IX.⁵⁵ Adler–Casanowicz 1901. i. m. 8.

Ablak	Felirat	Ábrázolt tárgy	Ábrázolt növény
XI. kóruskar- zat (kelet)	"Hadd énekelek az Örökkévalónak éle- temben, hadd zengek Istenemnek, amíg vagyok!" (Zsolt 104, 33.)	hárfa [SzT28] ⁵⁶ sípok [SzT29] korona [SzT30]	
XII. nyugati karzat		régi zsinagóga árvízben [SzT31] új zsinagóga [SzT32] áldó papi kezek [SzT33] hitközségi elnöki címer [SzT34] Baumhorn emblémája [SzT35] menóra [SzT36] főpapi mellvért [SzT37]	
Bordűr			hármás gránátalmabimbó [SZB]

Az ablakok kivitelezésére 1902-ben és 1903-ban került sor Róth Manó műhelyében,⁵⁷ miután az építész és a főrabbi jóváhagyta a vázlatokat. Löw nemcsak kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel rendelkező rabbi és vallástudós, de botanikus is volt. *Die Flora der Juden* [A zsidóság növényvilága] című négykötetes munkája csak az 1920-as évek közepén jelent meg, de a bibliai flórára vonatkozó kutatásai visszanyúlnak a századfordulóra.⁵⁸ Az ablakprogram tudományos apparátusa ennek megfelelően igen sokrétű volt: a természettudomány, a néprajz, a földrajz, a judaisztika, a régészet, a műgyűjtés és a zeneművészet körét érintette.

Külön említésre érdemes az ablakok dekorációs sémája: a középső mezőkben elhelyezett jelképeket héber betűs feliratsávok egészítik ki, és kettős bordűr kerekezi. A belső bordűr ablakonként változik, általában jobbról és balról más-más, az adott ünnephez köthető növény (sor)mintájával. A külső bordűr motívuma viszont egy olyan, mondhatni évtizedeken átívelő mintasor, ami a Kopp-műhelyben készített zsinagógaablakok mindegyikének is sajátja. Löw a „*haszmoneus pénzéről eredő hármás lilium*”-ként utalt rá,⁵⁹ és egy 1887-ben publikált, régészeti leletekből ismert zsidó érméről szóló tanulmány illusztrációját adta meg képi forrásul.⁶⁰ Az ezüst sékelek, amelyeken a háromágú – újabban a gránátalma bimbójaként értelmezett

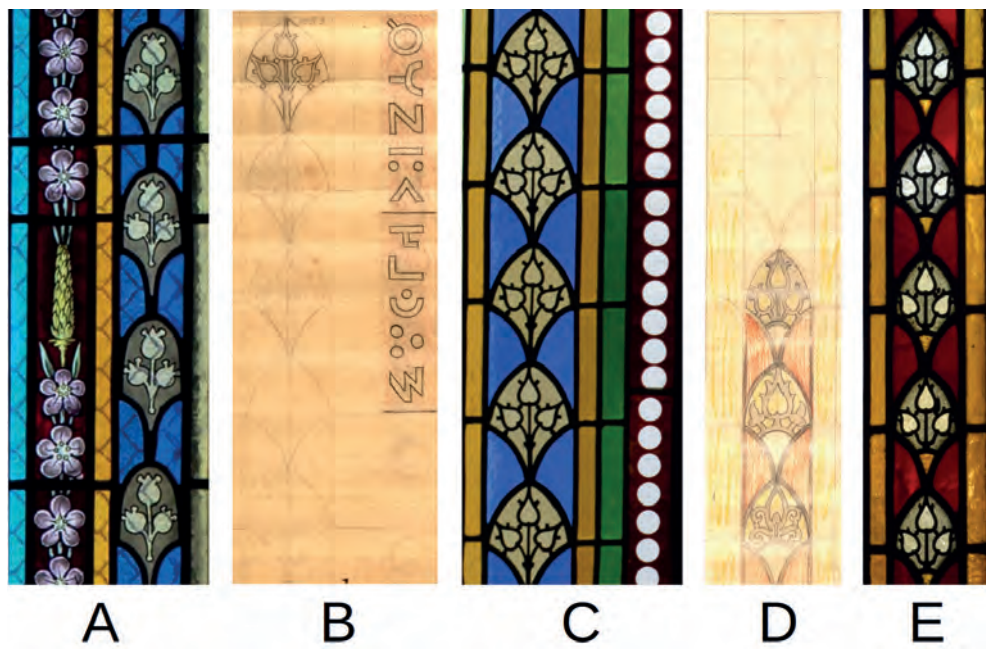
⁵⁶ Reinach 1887. i. m. CLXXXVIII.

⁵⁷ Róth Manó árajánlata 1901. június 27-én: HU SZZSHA II. 6a. 1902/457/006; a zajló kivitelezés dokumentuma: HU SZZSHA II. 6a. 1902-1903-szn/016; végszámla: HU SZZSHA II. 6a. 578/1903; 1724/1902

⁵⁸ Löw, Immanuel: *Die Flora der Juden*. I–V. Wien–Leipzig, 1924–1934. [utánnymás, I–IV. Hildesheim, 1967.]

⁵⁹ Löw Immánuel: *A szegedi új zsinagóga*. Szeged, 1903. 8.

⁶⁰ Reinach 1887. i. m.

8. kép. 8. kép: A Kopp-műhelyben készült zsinagógai ablakok bordűrjei. A: Szeged, kettős bordűr; B: azonosítatlan épület kettős bordűrje; Itsz. Kopp Zs/58; C: Újpest; D: Bethlen téri zsinagóga ablakterv, Itsz. Kopp Zs/36; E: Bethlen téri zsinagóga. Fotók: a szerző, 2026; MÉM MDK F. Tóth Gábor, 2026

– díszítés található, a Kr. e. 2–1. századból valók, és a Hasmoneus-dinasztia királyai, vagy más néven a Makkabeusok használták őket.⁶¹ (8. kép) A bordűrhez tartozó lemezsablon a mai napig használatban van a Kopp-műhelyben. Nemcsak a javításoknál használják, de az újlaki zsinagóga 2000-es évek elején készített, frissen tervezett ablakaira is ez a bordűrminta került (Budapest, II. kerület, Frankel Leó utca 49.).

A zsidóság ünnepeinek ábrázolása a magyarországi zsinagógai ablakokon a szegedi zsinagóga hatására terjedt el, egyrészt annak az ismertetésnek köszönhetően, amelyet a főrabbi maga publikált 1903-ban és 1904-ben,⁶² másrészt Kopp Ferencnek az építész Baumhorn Lipóttal való több évtizedes együttműködése

⁶¹ A 19. század végén még a lilium ágainak tartották ezeket a mintákat. Ya'akov Meshorer izraeli numizmatikus kutatásai elengedhetetlenek voltak az érmék ábrázolásainak gránátalmaként való értelmezéséhez. Lásd Meshorer, Ya'akov: *A Treasury of Jewish Coins*, 2001. Köszönöm Lindeisz Ferencnek az azonosításhoz nyújtott segítségét!

⁶² Löw, Immanuel: *Glasmalereien der neuen Synagoge in Szegedin. Mitteilungen für jüdische Volkskunde*. Hrsg. Max Grunwald. Hamburg, Heft 13 (1904:1) 37–39; magyar fordításban: Löw Immánuel: *Zsidó folklór tanulmányok*. Szeged, 2014. 30–48.

9. kép. A szegedi Új zsinagóga II. földszinti ablakán ábrázolt Kiddus-serleg képe Strauss 1878-ban megjelent katalógusában és az ablakfestményen. Forrás: *Description des objets d'art religieux exposés dans les galeries du Trocadéro à l'Exposition universelle de 1878: collection de M. Strauss.* Poissy 1878; MÉM MDK Fotótár, Ltsz. 243.933D. Bélavári Krisztina, 2020

gyümölcsként. Kopp 1933-ban így nyilatkozott: „*Néhai Baumhorn műépítész úr nagy terveit a bpesti Bethlen téri templomba, továbbá a gyöngyösi templomot én viteztem ki [sic!] a legnagyobb megelégedésre.*”⁶³

A szegedi ablakprogram növényi bordűröket is felvonultató, komplex rendszerét – a hagyatéki rajzok tanúsága szerint – csak egyetlen, egyelőre azonosítatlan épület 14 ablakán ismételték meg. A többi zsinagógai ablak központi szerepét a judaikák és egyéb szimbólumok töltik ki, a növények pedig jelentősen redukálódtak, háttérbe, díszítoszerepbe szorultak. Maguknak a központi motívumoknak az erodálódása, kopása is megfigyelhető némely esetben: a szombati ünnepkor használt, Szegedre az 1878-as párizsi világkiállítás judaika katalógusából másolt hatszögletű, rövidülésben

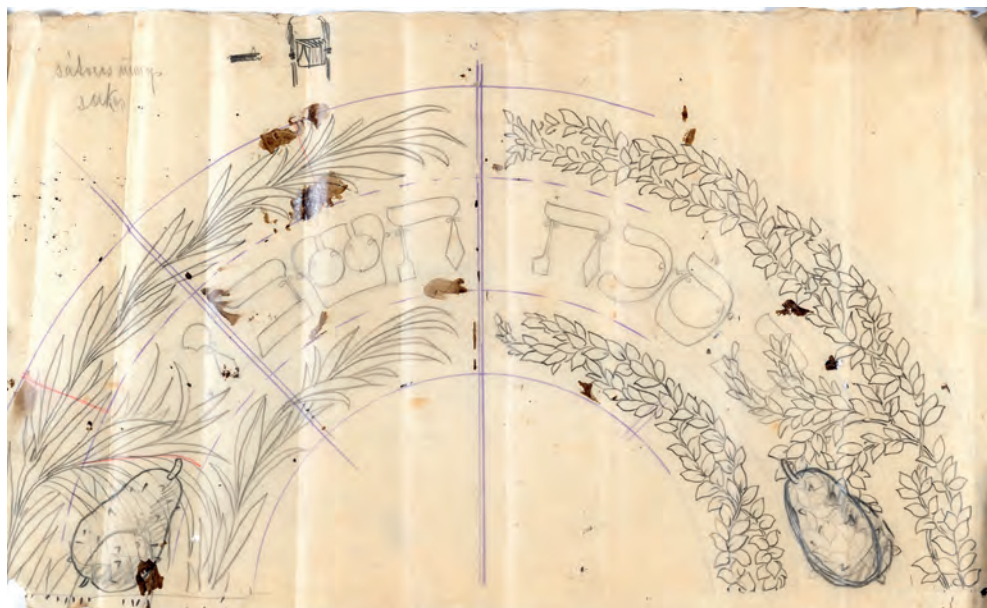
⁶³ Kopp Ferenc levele a Szegedi Zsidó Hitközség elnökségének a megrongálódott ablakok javítása tárgyában. HU SZZSHA II. 6a. 12/1933.

ábrázolt kiddusserleg a Bethlen téren már négyszögletű lett (lásd a 16. képet is!). (9. kép) Kopp a 10 ünnepes, összesen 65 különböző mintát ábrázoló szegedi rendszer redukált változatát készítette 1921-ben az újpesti zsinagógába (7 motívum); redukált, de néhány új mintával bővített változatát kivitelezte 1934-ben Szentesen (17 motívum), és nagy számú új mintával bővített programot festett meg 1932-ben a Bethlen térre (59 motívum). Az 1930-ban elkészült gyöngyösi ablakok között több narratív, történeti leíró jelenetet is találunk, de a judaikák itt is fontos részét képezték a programnak. A következőkben közelebbről megvizsgáljuk az egyes zsinagógák meglévő, vagy archív felvételek alapján részben rekonstruálható ablakait.

Azonosítatlan épületbe készült ablakciklus

A hagyatékban őrzött 33 db terv alapján legalább 14 nagy, félköríves záródású ablakban kaptak helyet a szegedi ünnepsorral szinte teljesen megegyező ölmozott üvegfestmények. A félköríves ablakzáró mezők három sávra voltak osztva, amelyek közül a középsőbe került a héber felirat, a szélsőkbe pedig a bordűrnévények. (10. kép) A félkör gyűjtőpontjában helyezkedett el a fő motívumot ábrázoló körbetét. Egyes ünnepek esetében a sávok indulási vonalára további jelképeket festettek, így a pészach ablakára négy serleget, a szukkotira a sátoros ünnepen használt citrusfélét, az etrogot, a hanukkaira a négyoldalú, játékhoz használt pörgettyűt, a trenderlit. A tervanyagban lévő egyenes bordűrökből arra következtethetünk, hogy az ablakok alsó részének szegélyébe is ezek kerültek, nem csak a felső, félköríves részbe (Kopp Zs/81–84, 87, 89). A szegedi gránátalmabimbós bordűr megléte igazolja, hogy ezeken az ablakokon is kettős bordűr szerepelt, a szegediekkel megegyezően. Nem ismervén az eredeti nyíláskiosztást, valamint a terveken szereplő ritkás, nem konzekvens számozás miatt az ablakokon szereplő ünnepek sorrendjével a szegedi rendszert követtem.

A hétköznapi ünnepének csupán bogáncsot ábrázoló bordűrjét ismerjük, és a szegediével megegyezően kezdődő feliratot: „Arcod verejtékével” (SzN2; Kopp Zs/50, 84). A szabbat ünnepe három ablakra került. A péntek esti szertartásokat az 1878-as párizsi világkiállítási katalógusból származó hatszögű kiddusserleg és a „Jer, barátom, a menyasszony elé”-felirat idézi meg (SzT8; Kopp Zs/34, 118). A serleg, a szőlő és a szegedi szombattábla belső bordűrje, az énekhangsúlyokra vonatkozó neginák (SzT7) rajzai alapján azonosíthatjuk egy következő ablakon a szombat délelőtti tóraolvasás szertartását, még akkor is, ha központi motívuma, a felöltöztetett Tóra hiányzik a tervek közül (Kopp Zs/25, 58). Az ünnep kimenetelét a szombat esti fűszerszelence, a beszomim és az olajfa motívuma jelzi, „Illés próféta” felirattal (SzT10, SzN5; Kopp Zs/46, 86, 100). Ez a két ablak tehát a napi és heti rendszerességgel megélt rítusokat szimbolizálja, míg a következő kettő két zárandokünnepet.

10. kép. Ismeretlen zsinagógába készült terv, a szukkot bordűmővényeivel, lent etroggyümölcscsel.
Ltsz. Kopp Zs/11. Fotó: MÉM MDK F. Tóth Gábor, 2026

Pészach ünnepe két tárgycsoport, a szédertál és a négy széderesti serleg motívumaival szerepel árpakalászok és katáng által közrefogva, három tervlapon (SzT11, SzT12, SzN9, SzN10; Kopp Zs/4, 26, 89). A tóraadás ünnepe, a sávuot két mózesi törvénytáblát mutat a körbetétben, körülötte bordűrben a *Rubus sanctus* Schreb. (vérvörös szeder vagy vadrózsa) és a búza mintáival (SzT13, SzN12, SzN3). Ennek a második zárándokünnepnek a képei hét tervlapra osztva szerepelnek a hagyatékban (Kopp Zs/4, 42, 59, 63, 82–83, 88).

Az újévi ünnepkörből összesen öt kiemelt eseménnyel találkozunk az ablakokon. A rós hásána az első, az újév napja. Az aznap megzengetett sófárok, valamint a Szegedről ismert vörös gránátalmavirág és a fehér liliom ábrázolásai idézik meg (SzT14, SzN13, SzN14; Kopp Zs/4, 47, 81, 87). A nyolc nappal későbbi engesztelés napja, a jom kippur csupán a szegedivel megegyező „megbocsátottam” felirattal szerepel (Kopp Zs/44). A szukkot, az öt nappal későbbi sátoros ünnep a megmaradt terveken csupán növényekkel ábrázolódik: fűzzel, mirtusszal és etroggal (SzN17, SzN18, SzN19; Kopp Zs/11, 90). A Szegedről ismert, lulávvál körülvelt sátor körbetétje nem maradt meg, de az előbbi rajzokon szabadkézi, pici utalásként azért szerepel. A hét napos szukkotot követő smini aceret, a közösség összegyűlésére vonatkozó ünnep a tóraolvasást jelképező bima képét hozza, valamint a „Fújja a szelet” kezdetű esőima feliratát (SzT17; Kopp Zs/43, 76.). Az újévet záró szimchat

tora napján a felirat így szól: „örüljetek és örvendeztetek”. A nyitott Tóra mellett az ünnephez kapcsolt mandula és tövises kapri bordúrsorai futnak (SzT19, SzN21, SzN22; Kopp Zs/5, 25, 90).

Az ablakciklust záró három ablak az öröm- és gyászünnepeket ábrázolja. Purim napján Eszter könyvéből olvasnak fel (megilla), amelyet fémtokban őriznek. Ennek Szegedről ismert rajza csak utalásként, kicsiben szerepel a lapszélen (SzT20), míg a – hibás – „Makkabeus-korona” felirat a körbetét helyén látszik. A külön rajzon szereplő korona (Kopp Zs/96; 11. kép) Szegeden Mordecháj, Eszter királyné nagybátyja koronájaként jelent meg, és az ókori Dur-Sarrukin és Ninive uralkodói

palotáinak szárnyas bika ábrázolásaira vezethető vissza (SzT21). Löw Immánuel az emberfejű keveréklények fejdíszét még a szegedi purimablakra választotta ki, és ennek a régészeti leletnek az 1850-es években megjelent feltárási rajzaival igyekezett megidézni az Ahasvérus király (I. Xerxész) udvarában élő, a zsidó népet megmentő királyné rokonát.⁶⁴ A belső bordúrt a purimi ablakon a haszmoneus sékelek képezik (SzT26), a felirat pedig „világosság és öröm” (Kopp Zs/45, 91). A hanukka, vagyis a Makkabeusoknak a görögök felett Kr. e. 165-ben aratott győzelmére és a jeruzsálemi Templom újraavatására emlékező ünnep külön ablakon jelenik meg. Körbetétes központi motívuma hiányzik, csupán utalásként rajzolták rá kicsiben a lap szélére a nyolc lánggal égő hanukkiát, a borsot és gyömbért ábrázoló bordúr (SzN23; Kopp Zs/2, 91), a „Makkabeus” felirat és a pörgettyű, vagyis a trenderli mellett (SzT25; Kopp Zs/62). A Jeruzsálem pusztulását sirató tisá beáv ünnepet a tervek között csupán a „Tisebeof ünnep” felirattal azonosíthatjuk, és a piciben, a

11. kép. Ismeretlen zsinagógába készült terv, a purim ablakának koronamotívumával.

Ltsz. Kopp Zs/96. Fotó: MÉM MDK

F. Tóth Gábor, 2026

⁶⁴ II. Szargon (Kr. e. 721–705) és fia, Szanchérib (Kr. e. 704–681) az Újasszír Birodalom két uralkodója volt, akik létrehozták a régészeti ásatások során feltárt két palotakomplexumot. Utóbbi Jeruzsálem ostromának történetével szerepel a Bibliában, a 2Kir 19. fejezetben. Az ásatási beszámolókból a palotákat őrző keveréklények fejdíszét pontosan megadták, és ennek alapján készült a szegedi zsinagóga IX. ablakának koronaábrázolása. Paul-Émile Botta: *Monument de Ninive*. Párizs, 1849; Henry Austen Layard: *The monuments of Nineveh: from drawings made on the spot*. London, 1853.

lapszálen megrajzolt romos kőfallal (SzT27; Kopp Zs/48). A kőfalon, a szegedi X. ablak motívumával megegyezően, három cédrus emelkedik.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy ez az ablakcsoport teljes mértékben a Szegedre megfestett ünnepeket ismétli, a nyílásformáknak megfelelő, módosított elosztásban. A szombat ünnepe, amely Szegeden egy nagy, háromrészes ablakon látható, itt három külön ablakra került. Szintúgy a smini aceret, a szimchat tora, a purim és a hanukka ünnepei, amelyek a szegedi ikerablakokon együtt szerepeltek, itt külön-külön ablakon láthatók. Emellett a felhasznált motívumok mindegyike megegyezik a szegediekkel. A kivitelezés időpontja ismeretlen, viszont a bordűrökkel kombinált ábrázolásokról és a feliratoknak az 1921-ben készített újpesti zsinagógában való ismétlődése okán arra következtethetünk, hogy ez a sorozat készült el leghamarabb. A Kopp-műhellyel később gyakran együtt dolgozó Baumhorn Lipót épületei között az 1904–1906 között felépült ceglédi zsinagóga nyíláskiosztása feleltethető meg ennek a sorozatnak, ám az archív fényképeken itt egyszerűbb, geometrikus jellegű ablakfestmények látszanak. Elképzelhető, hogy a mindeddig azonosítatlan helyre készült ablakok a Pesti Izraelita Hitközségi Fiúárvaház imatermébe készülhettek, bár az üvegfestő 1938-as nyilatkozatában ide csupán 6 db ablak kivitelezéséről számolt be. Szóba jöhet még a hagyatéknál egy másik csoportjában fellelhető, az egykori Bródy Adél Gyermekkorház imatermé számára készült színterv alapján a pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Közkórháza is (Budapest XIII., Szabolcs utca 33–35.), ám ezen feltételezés bizonyítása további kutatást igényel.

Az újpesti zsinagóga ablakai

Az 1885–1886-ban épült újpesti zsinagóga egyszerű, hosszanti belső terű, síkmennyezetes boltozatú, nyeregtetős épület (Budapest IV., Berzeviczy utca 6.). Keleti tájolású, utcafrontra néző szentélye fölött kóruskarzat van, a többi három oldalon pedig öntöttvas oszlopokkal alátámasztott, mellvédes női galéria található. Keleti oldalán a karzatokra vezető lépcsőházak markáns hagymasisakkal lezárt toronytestekben kaptak helyet. Az épület nyugati végéhez 1909-ben Baumhorn Lipót tervei szerint földszinti előcsarnokot, karzati lépcsőházakat és a nyugati női karzatot befoglaló bővítményt toldottak.⁶⁵ A polikróm téglahomlokzatú zsinagóga lépcsőházak nélkül számított hosszanti oldalain a földszinten 2-2 felülvilágító kapu és közeikben 5, félköríves lezárási ablak nyílik; az emeleteken pedig 7-7 félköríves ablak. Ezekben láthatók a „Kopp Ferencz” szignó szerint 1921-ben készült ablakfestmények, összesen tehát 24 ablak és 4 felülvilágító. (12. kép) A lépcsőházakban

⁶⁵ Oszkó 2020. i. m. 133; Bázsó Gábor – Iványi János: Az újpesti zsinagóga. In: Iványi János – Iványiné Konrád Gizella – Bázsó Gábor: *Volt egyszer egy város... Újpest jelentős épületei*. Budapest, 2009. 136–148.

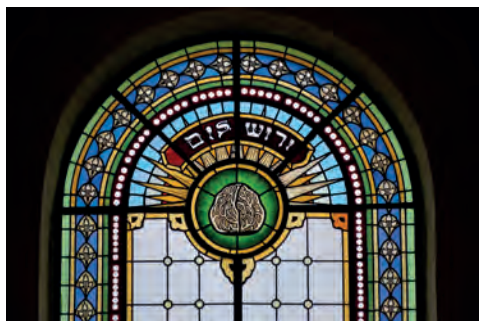

12. kép. Az újpesti zsinagóga ablaksora. Fotó: Oszkó Ágnes Ivett, 2026

további, az ünnepek jelképeinek sorából kivett, bordűrös-feliratos festésű ablakok találhatóak. A 4 félköríves felülvilágító középmezeiben, napsugaraktól körülvéve adományozói feliratok vannak, és a gránátalmabimbós bordűr keretezi őket.

A körívvel záródó, álló téglány alakú ablakokat három vízszintes osztó négy részre tagolja: a legalsó keskeny részt teljesen kitölti az összesen 6 rétegből álló bordűr, amelynek két díszes sávja közül a külső a Szegedről ismert hármás bimbót ábrázolja kék háttér előtt, a belső pedig piros háttérű fehér pettyezés. A bordűrsávok az egész ablaktáblát körbefutják. Egy mezővel feljebb áttetsző katedrálüveg-panelek között két, sárga háttérű, téglalap alakú feliratmező van az adományozók neveinek ismeretetésére. Az ablakok legfelső zónájának közepén, a középtengelyben körbe rajzolva jelennek meg az ünnepek szimbólumai, zöld háttér előtt. (13. kép) A körbetétet sárga sugarak veszik körül, amelyeken az ünnep elnevezésének megfelelő, díszes héber szövegfelirat fut. A betűk fehérek, a befoglaló mező vörös.

Az imaterem földszinti és karzati nyílásaiban hét ünnep ábrázolásaival találkozunk, amelyeket a héber feliratok és a jelképek együttesen fejeznek ki. Az első öt ünnep összesen négyszer szerepel a zsinagógában: kétszer a földszinten és kétszer az emelet egymással szemközt oldalain. Az utolsó két ünnep lent is és fent is csak egyszer szerepel. Az ünnepek sorrendje nem egyértelműen követi a liturgikus évet, de eltér a szegedi ablaksorozattól is: a pészach és a tisá beáv felcserélődött.

13. kép. Újpest, a gyászünnepek ablaka jerikói rózsza ábrázolásával.
Fotó: Oszkó Ágnes Ivett, 2026

Ugyanakkor a készítő abban konzekvens volt, hogy a földszinten az alább felsorolt ablakok nyugattól kelet felé haladnak, a karzatokon pedig keletről nyugat felé.

A hétköznapot tfilindobozkával ábrázolt imaszíjak jelképezik, a visszatérő „Arcod verejtékével” felirattal együtt (SzT3; Kopp Zs/12). A szombati körbetét függőlámpást ábrázol, a szegedi hármas ablak jobb szélének felső mezőjét ismételve (SzT5; Kopp Zs/3). E mellett kapott helyet az időben sorban következ-

ző gyászünnep, a tisá beáv, ezúttal a jerikói rózsza ágas-bogas rajzával (SzN26; Kopp Zs/14). Felirata „Jeruzsálem”. A rós hásánai sófárokat „Fújjátok meg!” felirat egészíti ki (SzT14; Kopp Zs/49). Ezt követi a pészachi szédertál, „szabadságunk ideje” felirattal (SzT12; Kopp Zs/75). Mindkettő Szegedre vezethető vissza: a felirat ismétlődik, és a konkrét vizuális előképpel rendelkező szédertálat is az 1898-ban publikált, de 1776-ra datált perzsa stílusú ezüstpál alapján, egyszerűsítve festették meg.⁶⁶ Löw Immanuel a hamburgi *Museum für Kunst und Gewerbe* [Művészeti és Iparművészeti Múzeum] gyűjteményéből választotta ki éppen ezt a szédertálat, amelynek felirata egyben a szegedi zsinagóga héber ablakfeliratai betűtípusául is szolgált.⁶⁷ (Az újpesti ablakokon nem ez a betűtípus van.) (14. kép)

Az utolsó két ablak a szukkot és a hanukka ünnepeit ábrázolja. Előbbi felirata a 4Móz 10,35 verse alapján „és volt, mikor elindult [a frigyláda]”, a körbetét pedig a bimát, a tóraolvasó asztalt ábrázolja (SzT17; Kopp Zs/15, 32). Utóbbit a szegedi IX. ablak bal felső képe, egy lepecsételt olajos korsó jelképezi, a hanukkai lámpásból nyolc napon át ki nem fogyó olaj jelképeként (SzT24; Kopp Zs/19).

A jelképek közül egyedül az újévi sófárok elrendezése nem követi a szegedi ablakok motívumait, a többi megegyezik velük. Nincs információ arról, hogy az ablakok készítéséhez Baumhorn Lipótnak köze lett volna, de 1909-ben ő tervezte meg a zsinagóga nyugati irányú bővítését. Ajánlására fordulhatott a közösség Kopphoz, aki az építész közreműködésével rajzolt szegedi motívumokat festette meg Újpestre.

⁶⁶ Ld. a szegedi zsinagóga ablakmotívumainak táblázatában az SZT12. számú mintát, és lábjegyzetben a képi forráshivatkozást!

⁶⁷ Löw 1903. i. m. 6.

14. kép. A szédertál ábrázolása a forrásműben 1898-ban (*Mitteilungen der Gesellschaft zur jüdischen Volkskunde*, Hamburg, 1898. VI. tábla), Szeged III. ablakán és az újpesti zsinagógában.
Fotó: Oszkó Ágnes Ivett, 2026

Az ablakokat Kopp Ferenc és fia, Kopp Csaba állította helyre 2005-ben.

A gyöngyösi zsinagóga elpusztult ablakai

A gyöngyösi zsinagóga a helyi status quo ante közösség számára készült 1929–1930 között (Göncz Árpád utca 6.). A közösség rituális irányzatának megfelelően – bár a kupolás, lépcsőtornyos, reprezentatív tömeg a századfordulós közösségi virágzást idézi – a tóraolvasó emelvény, a bima az imatér közepén helyezkedett el. Az épület, amely ma üresen, funkció és festett ablakok nélkül áll, és az 1990-es évek bútórúházzá való átalakításának nyomait viseli magán, egykor 1100 fő befogadására volt alkalmas. Ezzel a hazai zsinagógák egyik legnagyobbika volt. A közösség az 1917-ben a városközpontban pusztító tűzben megsemmisült régi, kéttornyos zsinagóga helyére építtette egy 1918-ban eredménytelen, majd 1928-ban megismételt sikeres tervpályázatot követően.⁶⁸ Az *Isten és haza* jeligés, Baumhorn Lipót és Somogyi György által beadott pályázatot jelentősen módosították úgy, hogy az eredetileg klasszicizáló, kissé jellegtelen stílust keleties formakincs váltotta fel. A tervek, valamint az építéstörténeti dokumentáció máig fennmaradt a Magyar Zsidó Levéltárban a Baumhorn által készített ablakszintervekkal együtt.⁶⁹ Ugyanitt megtalálható az építészpárosnak a festett ablakokra vonatkozó árajánlata, amelyet a Majoros Károly és Johan Hugó vezette *Országos Üvegfestészettől* kértek be. Vállalkozásuk végül csak a kupolaüvegezést kivitelezte, a hitközség 1930. május 22-én kelt megbízása alapján. Kopp Ferencnek az emeleti 3 db nagy ablakra, a keleti kórusablakra,

⁶⁸ Az új zsinagóga telekjavaslatairól bővebben ld.: Csáki Tamás: Katasztrófa és városrendezés. Gyöngyös újjáépítésének tervezése az 1917. évi tűzvész után. *Fons* 17 (2010) 461–526.

⁶⁹ Magyar Izraelita Levéltár, MILEV X.6 Gyöngyösi hitközség iratai.

15. kép. A gyöngyösi zsinagóga oldalsó bejárata, a hiányzó ablakokkal.

Fotó: MÉM MDK F. Tóth Gábor, 2022

gaton a teremtés és törvényadás, délen az özönvíz és északon négy zsidó törzs jelképes ábrázolásaival. Közülük a Kopp-hagyatékban egyedül az északi oldal első táblája, Júda oroszlánja maradt meg 1:1-es arányú kiviteli terv formájában, a többi csak Baumhorn Lipót levéltári kompozícióvázlatáról ismerjük.

A nyugati főbejárat felett, központi helyen jelentek meg a Teremtés, a Törvényadás, a Törvényszegés és a Szövetségekötés képei. A kapuk felülvilágítóiban a szegedi nyugati karzatablak mintájára a lángokban álló régi és az új zsinagóga képei díszeltek, köztük a tóraolvasó asztal és a nyitott Tóra képével (Kopp Zs/77, 142). A déli oldal karzatablaka az Özönvíz történetét beszélte el, a kapuk felett pedig a papi szolgálatra vonatkoztatható jelképek szerepeltek (Kopp Zs/99). Északon Júda, Rúben, Efraim és Dán törzseinek szimbólumai díszítették a karzatablakot, a kapu felett pedig a szabbat kellékei és menóra látszottak (Kopp Zs/117). Keleten, ahol a kóruskarzat volt, a zenéléshez kapcsolódó tárgyak, sípok, hárfa,

2 db oldalbejárati felülvilágítóra és 4 db oldalbejárat melletti ablakra szóló, 4410 pengős árajánlata 1930. június 30-án kelt, azonos összegű végszámlája pedig szeptember 30-án. A megnevezés „ólom üvegezés színes égetett festéssel, Baumhorn Lipót műépítész úr tervei szerinti kivitelben” volt. 930 pengős pótmegrendelési számlája további 3 db előcsarnoki felülvilágítóról, 3 db kétszárnyú ajtóról, 2 db mérműves ingaajtóról és 1 db ingaajtó felülvilágítójáról szólt.⁷⁰ (15. kép)

A levéltárban fennmaradt rajzok és kiviteli tervek alapján a nagy karzatablakok 4-4 db, félköríves záródású táblája szőlős bordúrral és felső ornamentális kitöltéssel készült (Kopp Zs/148-149), legalul feliratsávval, a középső négyzetes mezőben a zsidóság történetét narratív módon elbeszélő festett jelenetekkel. Ez a 12 db ábrázolás sokban eltért a szegedi ablakok jellegétől, nyu-

⁷⁰ A hitközség megbízása, és Kopp elfogadónyilatkozata ugyanaznap, 1930. augusztus 7-én kelt. MILEV X. 6.

sófárok voltak megfestve (Kopp Zs/143-145). A nyugati, bejárati előcsarnokba az emberi élet egyes állomásait festették fel, az esküvői sátor, és trónus-pár és egy síremlék segítségével (Kopp Zs/112, 146-147).

A gyöngyösi ablakciklus rajzait nézve több megállapítást tehetünk. Ezek a jelek a bejárati ajtók felülvilágítóinak esetében részben támaszkodtak a szegedi előképekre, a karzatablakok narratív jeleneteinél viszont teljesen elhagyták azokat. Egyes motívumok elveszteni látszanak a korábbi, szigorúan az ünnepekhez kapcsolódó mivoltukat: így a zeneszerszámok a kóruskarzaton, vagy az emberi élet egyes állomásait szimbolizáló jelenetek. Gyöngyösre – az üvegfestő Kopp állítása szerint – az építész rajzolta elő a statikus és narratív jeleneteket, amelyek aztán a két évvel később, még Baumhorn életében elkészült Bethlen téri zsinagógában, majd 1934-ben Szentesen visszaköszönnek. Ekkorra tehát már kissé jobban eltávolodtak a Löw Immánuel által kidolgozott programtól mind a tartalom, mind a forma tekintetében, követve ezzel a húszas évek végi, harmincas évek eleji közösségek igényeit. A konkrét, botanikai pontosságú növényábrázolás, amelynek szimbolikus tartalma egykor már a szegedi zsinagóga látogatói számára is rejtve maradt, mindenesetre teljesen lekopott az eredeti, összetett rendszerről, átadva helyét egy olyan „képes-könyvnek”, amelynek elbeszélő lapjai könnyen érthetőek voltak.

A Bethlen téri zsinagóga ablakciklusa

A Bethlen téri zsinagóga 1930-ban épült meg az egykori Izraelita Siketnémák Országos Intézete északi, bal épületszárnyában (Budapest VII. István utca 17.). A neoreneszánsz, köríves ablakokkal ellátott, téglaborítású, háromszintes épületet Freund Vilmos (1846–1920) tervezte 1876–1877-ben.⁷¹ Az épületben elhelyezett emléktábla szerint az északi szárny korábban is zsinagóga céljára szolgált, összesen 260 férfi és női üléssel, keleti bimával.⁷² 1930-ban viszont – miután a VII. kerületi közösség lemondott az udvarba építeni tervezett nagyobb zsinagógáról – átépítés és bővítés kezdődött Baumhorn Lipót és szintén építész veje, Somogyi György tervezésében.⁷³ Az ablakfestmények keletkezéstörténetéből csupán a készítő ismerjük, aki „*Kopp F. Bp. 1932*” szignót hagyott hátra az egyik emeleti ablakon. (A szakirodalom egy ideig a II. világháború utánra tette az ablakfestéseket.)⁷⁴ A szegedi, tízrészes ablak-

⁷¹ Bővebben ld. Jeney András: Freund Vilmos (1846–1920). Az Andrássy úti neoreneszánsz mestere. *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. Szerk. Rozsnyai József. Budapest, 2018. 10–33.

⁷² P. Brestyánszky Ilona: *Budapest zsinagógái*. Budapest, 1999. 95.

⁷³ *Vállalkozók Lapja* 1930. október 30. 7. Az *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1927. március 1. 38. oldalán beszámolt a Bethlen u. 2. szám alatti templomtervről, Baumhorn Lipóttól. Építéstörténeti dokumentációjának jelzete: Budapest Főváros Levéltára HU BFL XV. 17. d. 329. 33139.

⁷⁴ P. Brestyánszky 1999. i. m. 96.

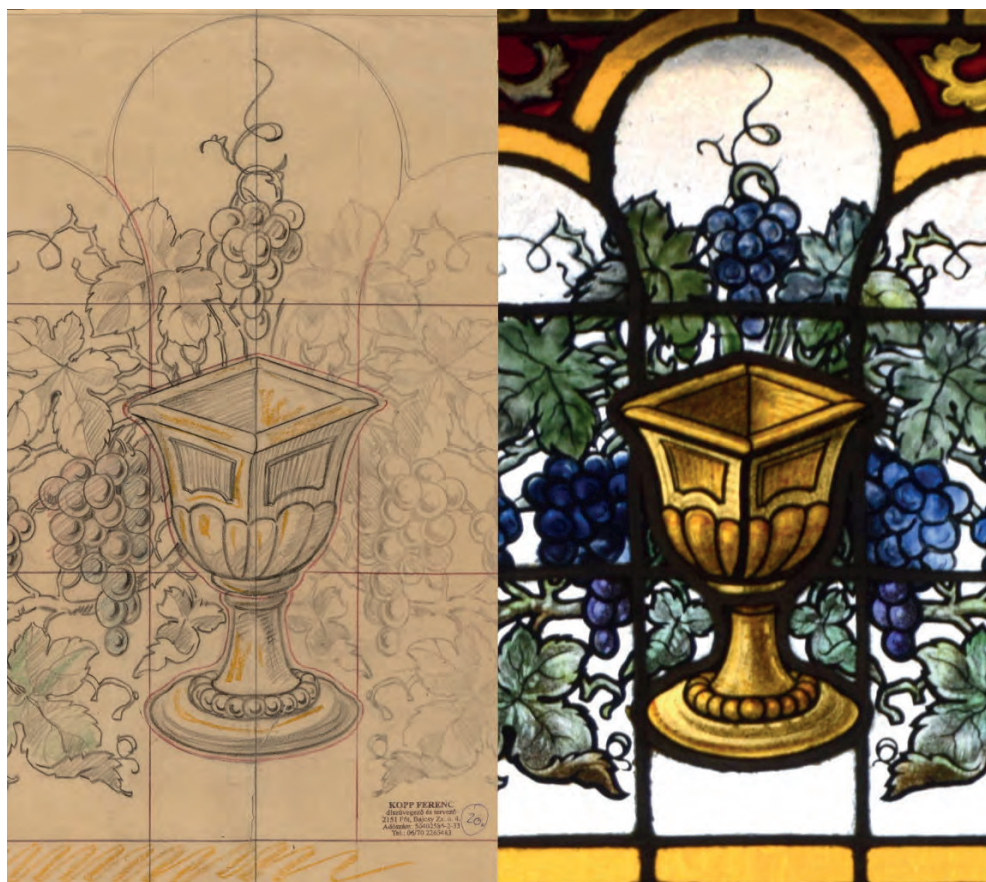
programnál gazdagabb, az ünnepeket napszakonként is megjelenítő, és további szertartásokkal kibővített program rajzolója Baumhorn lehetett, ám feltételezhetően konzultált vagy a közösség rabbijával, vagy magával Löw Immánuellel. Ezzel kapcsolatban egyelőre nem került elő forrás. Az imatérre nyíló 18 ablakon jelenleg 52 jelkép látható, tárgyak és növények vegyesen. (További 7 jelkép látható a terveken, amelyek jelenleg nem szerepelnek egyetlen ablakon sem.)

A földszinten nyolc kétszárnyú, egyenes záródású ablak nyílik: a déli oldalon csupán kettő, a nyugati főkapu két oldalán is egy-egy, majd az északi oldalon az oldalkapu mellett kettő-kettő. Az emeleti rendszer követi a földszintit, azonban a kapuk helyett is ablakok nyílnak, így itt összesen tíz, félköríves lezárású, festett üveglablak van. Az ablakok ornamentális keretdíszét a haszmoneus pénzekről származó hármás gránátalmabimbó sormintája alkotja (Kopp Zs/36; lásd a 8. kép D–E ábráit), az ablaktáblák közepét pedig a szegedieknél sűrűbben sorolt rituális és használati tárgyak, jelképek töltik ki. A két vízszintes osztóval három sávra osztott nyíláskitöltések alsó zónája szintelen, áttetsző katedrálüveg, a mezők sarkaiban élükre állított, kék négyzetekkel, felül egy keskeny sávban adományozói feliratokkal. A középső, négyzetes zónában az ünnepek színes kivitelű, a keretekig futó jelképekkel szerepelnek, áttetsző háttér előtt. A legfelső zóna alsó részén vörös háttérű, fehér héber betűs, az ünnepeket megnevező feliratok vannak, majd záradékként a földszinten háromkaréjos, festett mező alatt, az emeleten félköríves, bordűrös keretben további ábrák láthatóak.

A következőkben ismertetett ablakprogram számozása az imaterem délkeleti sarka felől tart az északkeleti sarok felé mind a földszinten, mind az emeleten. Az összetartozó ünnepeket egymás után sorolom fel, bár nem egymás mellett helyezkednek el. A részletezésnél viszont követem az egymás mellettséget tükröző sorszámozást. A feliratokat, egyben az ábrázolt ünnepek neveit a továbbiakban idézőjelben adom meg.

A földszint négy sarkán elhelyezett öt ablak az őszi főünnepeket mutatja be, az újév közel egyhónapos ünnepkörét. Ezek a „ros hassana” (1.), a „jom kippur” (8.), a „szukkot” (5.), a „smini aceret” (4.) és a „szimchat tora” (3.). Az északi kapu melletti ablakokra került két zárandokünnep, a „peszach” (7.) keletre, a „savuot” (6.) a kapu nyugati oldalára, a déli második ablak pedig a „sabbat”-ot (2.) ábrázolja. Ezzel a földszinti nyolc ablak csupán egy jelenettel bővítette a szegedi programot: a szimchat tora külön ablakra került.

Az 1. ablak a jelenlegi formájában nem követi a Kopp-hagyatékban található tervet, a feltehetőleg háborús sérülés következtében kitért központi ablaktáblákat újjakkal pótolták. A szegedi rendszernek megfelelő, sófárpárt (SzT14) és a bűn vörös (SzN13), valamint a tisztaság fehér virágát (SzN14) ábrázoló eredeti tervet nem

16. kép. A Bethlen téri zsinagóga Kiddus-serleget ábrázoló ablakterve Kopp Ferenc hagyatékából (ltsz. Kopp Zs/129); és az általa 1932-ben megfestett ablak. Fotó: Oszkó Ágnes Ivett, 2019

ismervén, két könyvvel és egy sófár képével pótolták azokat. (Az eredeti terv leltári száma Kopp Zs/124.)

A 2. ablak a szombat délelőtti szertartás felöltöztetett Tóráját ábrázolja, felette a péntek esti kiddusserleggel (SzT8; Kopp Zs/130, 129). Ezen utóbbi ábrán fedezhető fel leginkább a 30 évvel korábbi szegedi motívumok deformálódása, így az ott még hatszögletű kiddusserleget a Bethlen téren már négyszögletűre festették (lásd a 9. képet is!). (16. kép) A festő egyszerűsíteni kívánta a formát, eltérve ezzel az eredeti képi forrástól. Ez az eltérés nemcsak a tárgy formáját érintette, hanem a szegedi ablakra még héber felirattal megfestett tárgyról a szöveg is teljesen elmaradt.

A 3. ablak a Tóra örömnépét kifejezendő 5 db, tóradíszekbe öltöztetett teker-cset ábrázol, fent pedig egy nyitottat. Ez az ábra is egyszerűsödést mutat a szegedi kiinduló motívumhoz képest (SzT19), bár ez eredetileg követte azt. Az ablakokat

17. kép. A Szövetség ládájának ábrázolása a Bethlen téri zsinagóga sávuot ünnepet ábrázoló ablakán, és a Kopp-hagyatékban fellelhető terv, Itsz. Kopp Zs/109. Fotó: a szerző, 2026; MÉM MDK F. Tóth Gábor, 2026

legutóbb Tóth Kornélia üvegfestő művész restaurálta a 2010-es években, amikor az épületbe készült tervek még nem voltak ismertek, és így a nyitott tóratekeresztet körülvevő szalag egyszerűbb formában került megfestésre.

A 4. ablakon látható Ráhel sírja a szegedi előképet követi (SzT18), a felette függő Örökmécs pedig a gyöngyösi déli kapu-felülvilágítón látható lámpást.

Az 5. ablak mindkét motívuma, a sátor és a szukkothoz tartozó etrog is követi témájában a szegedi ábrázolásokat, bár a sátor és az ezt körülvevő két lulávcsokor rajza egyedi.

A 6. ablak egy új motívummal, a Szövetség ládája ábrázolásával fejezi ki a sávuot ünnepét (17. kép) az ikerablak jobb oldalán, mellette balra pedig felhőkben a mózesi törvénytáblák lebeg-

nek (SzT13).

A 7. ablak pészachi jelenete is új: a sivatagban a vándorló népet tűzoszlop vezeti, az előtérben az emberek sátraival. A jobb fenti mezőben égőáldozati oltár látható báránnyal, amit a gyöngyösi déli karzat jobb széléről rajzolt át a programot előrajzoló építész, Baumhorn. A bal felső zóna négy széderesti serleget ábrázol (SzT11). A kivitelezett ablak eltérést mutat a tervekhez képest: jelenleg az ikerablak mindkét tábláján lent a sivatagi jelenet látszik, azonban a Kopp Zs/17. számú rajzon az ünnephez kapcsolt, Szegedről és Újpestről már ismert díszes szédertál látható (SzT12). Feltehetően ez is egy komolyabb sérülés eredményeként hiányzik, s helyette a festő megismételte a szomszédos jelenetet.

A földszint utolsó, az északkeleti sarokban lévő 8. ablaka a jom kippurt ábrázolja a vörös gránátalmaviággal és fehér liliummal, amelyek fölött áldó papi kezek (SzT33) és nyitott tálisz (imakendő) látszik. Ez utóbbit szintén Gyöngyösről rajzolta át a tervező.

Az emeleti tíz ablak „királynője” a nyugati ablaksor középsője, a főkapu fölött elhelyezkedő „qabalat sabbat” (12.), vagyis a szombat fogadása. Ez kétszer akkora, mint a többi ablak: négytáblás. Mellette jobbra, észak felé az újévi ünnepkort egészíti ki a „hosana rabba” (13.), vagyis a szukkot hetedik napja, és balra, délnyugaton az

egyetlen olyan ablak, ami nem ünnepet ábrázol, és így kilóg a sorból: a „gmilut chaszadim” (11.). (18. kép) Ez a kegyesség, az emberszeretetet cselekedeteit jelenti, – a közösség tagjai jóakaratként, jó szívként utalnak rá –, ami egy misnai idézet szerint a judaizmus három tartóoszlopa közül a harmadik (Tóra, istentisztelet és emberszeretet).⁷⁵ A további hét emeleti ablak a déli oldalon a „purim” (9.) és a Tu Bi-svát (vagy „hmissa aszar”, 10.), az északi oldalon pedig a „tisa beav” (14.), a „lag baomer” (15.), az újhold („ros hachodes”, 16.), a hétköznap („chol”, 17.) és a Szombat kimenetele („moe sabbat”, 18.). Ezek az ablakok, ha a szombat napszakainak és az újévi ünnepeknek a külön ábrázolásait leszámítjuk, további 3 ünnepet gazdagították a tízrészes szegedi ablakprogramot: a 10., a 15. és a 16. ablakon ábrázoltakkal.

A 9. ablak az Eszter-könyvében megírt történet szerint, az újpesti zsinagógához hasonlóan Mordecháj koronáját ábrázolja (SzT21), a fémdobozos Eszter-tekercest, a Megillát (SzT20), és az ünnephez kapcsolódó álarcokat (Kopp Zs/65, 73a).

A 10. ablakon a fák újévének ünnepét gyümölcsös, termő datolyapálmák és virágkosár szimbolizálja, bővítve ezzel a szegedi ünnepkört (Kopp Zs/30a, 69).

A délnyugati oldal jó szívet ábrázoló 11. ablaka különösen megkapó: Szegedről a hétköznapi adománygyűjtő tálak (SzT2) és a lepecsételt olajos korsó (SzT24) jelenik meg rajta, amit a fő mezőkben lángoló szívek és fentről függő Örökmécs egészít ki (Kopp Zs/16). Ezen az ablakon olvasható Kopp Ferenc szignója is. (18. kép)

A nyugati főkapu feletti 12. ablak a péntek esti szertartások Szegedről ismert kelleit ábrázolja: kalácsot és serleget gyertyáktól körülveve (SzT4), függő lámpást (SzT5) és áldó papi kezeket (SzT33).

18. kép. A jóakarát vagy jó szív (Gmilut chaszadim) ábrázolása a Bethlen téri zsinagóga karzatablakán, és a Kopp-hagyatékban fellelhető terv, ltsz. Kopp Zs/16. Fotó: a szerző, 2026; MÉM MDK F. Tóth Gábor, 2026

⁷⁵ Misna: Pirkei Avot traktátus (Az atyák bölcs tanításai) 1. fejezet 2. vers. „Három dolog a világ alappillére: 1. a Tóra, 2. a szentélybeli szolgálat, 3. a jó cselekedetek.” Forrás: <https://zsido.com/fejezetek/7787753/> (2026. 04. 08.) Köszönöm a forrásmeghatározást Bányaí Viktóriának!

A 13. újévi ablak fűzfaágot (SzN17), sípot (SzT29) és három égő gyertyát ábrázol (Kopp Zs/72, 73c).

Ezt követi két gyászünnep: a 14. ablakon a jeruzsálemi Templom lerombolt falával (SzT27) és pálmáival (SzN16), a 15. ablakon pedig a gyászt egy napra megtörő lág báómer ünnepének esküvői sátra, amelynek előképe a gyöngyösi főbejárati kapuk motívuma, és a főmezőkben oltáron égő tűz, búzakalászhok között (Kopp Zs/31, 114; 13, 30c).

A 16. ablak újholdja is egyedi tervezésű: egy város felett látható csillagos égen világít a napfényben fürdő holdsarló. Felette a mindennapi imákat jelképező imaszíjak láthatóak tfilindobozkaikkal együtt (SzT2; Kopp Zs/95, 126).

A 17. ablak a hétköznapi munkát kapával, kaszával és sarlóval jelképezi, mellettük árpakalászhokkal (SzN9; Kopp Zs/31).

Az utolsó, 18. ablakon a szombat esti záróünnep jelképei a fűszertartó (SzT10) és a havdala serleg a fonott gyertyákkal (SzT9; Kopp Zs/70).

A Kopp-hagyaték őriz még két további tervlapot, amelyeknek rajzai ma már nem láthatók a zsinagógában. Ábrázolásaik illeszkednek a programba: az ünnepkörből hiányzó „chanukka” a délnyugati lépcsőház emeletén lehetett, az ablak felső mezejében megmaradt, azóta a síófoki zsinagógába áthelyezett gyümölcskosár alapján (Kopp Zs/30b). A Kopp Zs/107. számú rajzon a szegedi hanukkai ablakról ismert motívumok sorakoznak: menóra (SzT36), két Makkabeus-zászló (SzT22) és tréflik (SzT25). Megvan továbbá a keleti kóruskarzat egykor hiányzó, mára Dávid-csillaggal pótoltszögű középmezejének koronás hárfát ábrázoló kiviteli rajza is (SzT28, SzT30; Kopp Zs/27). Az ünnepek neveit héberül, az ablakokra írandó betűtípussal két tervlap őrzi (Kopp Zs/67-68.)

Az eddig ismertetett, összesen 59 motívum kiviteli rajzai – pár kivételtől eltekintve – hiánytalanul fennmaradtak a Kopp-hagyatékban. Ez a komplex, gazdag vizualitással megfestett, a hiányzó ablakokkal együtt összesen 20 részes sorozat egyedülállóan gazdag. A program kidolgozásának körülményeiről nincs bővebb információnk, abban vagy az újonnan alapított fővárosi közösség, vagy a Pesti Izraelita Hitközség egyik rabbija, esetleg maga Löw Immánuel működhetett közre, azonban a képeket, amelyek nagyban támaszkodnak a szegedi és gyöngyösi zsinagógák motívumaira, az építész Baumhorn bocsáthatta a Kopp-műhelyben dolgozó festők rendelkezésére.

A szentesi zsinagóga elpusztult ablakai

Knabe Ignác (1824–1887) budai építőmester tervei szerint 1868 és 1872 között épült fel a szentesi zsinagóga. Nyeregteretűvel fedett, hosszanti imaterének három oldalán öntöttvas oszlopos női karzat húzódt. Két szakaszos, kétszintes bejárati előépítménnyel látták el, amely felett a kettős, nyolcszögletű, hagymasisakos lépcsőházi tagozatok között

körablak nyílt. Déli és északi homlokzatain 7-7, a földszinten egyenes, az emeleten félköríves záródású ablak sorakozott, ami a keleti homlokzatra is ráfutott 1-1 ablak erejéig. (Az imatérbe az előcsarnok oldalain nyíló ablakokat leszámítva, 6-6 ablaksor nyílt.) A zsidóság ünnepeit és szertartásait kifejező, festett, ólmozott ablakok készítője Kopp Ferenc műhelye volt, saját feljegyzése szerint munkája „megkezdve 1934. február 27-én, bevégezve május 5-én”.⁷⁶ Ez az intervallum az ablakbordűrök elkészítésére, tehát a befoglaló rendszer kidolgozására vonatkozik, hiszen a hitközségi elnök csak ezt követően, május 18-án hagyta jóvá a betétek tematikáját.⁷⁷

A mintegy száz holokauszt-túlélő nem tudta fenntartani az épületet, amely 1972-ben még ép berendezéssel, hiányos ablakokkal, romosan, de állt.⁷⁸ A városvezetés az addig felekezeti tulajdonú épületet 1987-ben vásárolta meg, tetejét eltávolította. 1998-ban nyitották meg az egykori zsinagóga átépített belső tereiben a Városi Könyvtárat, ám a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségével való egyezség értelmében építéskori külsejét – a vallási szimbólumoktól eltekintve – megőrizték.⁷⁹ Az ablakok a felújítást megelőzően, vagy

19. kép. 19. kép: Júda oroszlánja a szentesi zsinagóga karzatablakán.

Fotó: MÉM MDK Fotótár, Gazda Anikó hagyatéka, ltsz. 246.867P

⁷⁶ Kopp Zs/37. számú tervlap, az emeleti félköríves ablakba szánt keretmotívum, fent Dávid-csillaggal.

⁷⁷ Egy kis méretű, színes vázlaton szerepel 19 ablak, tematikával együtt, a Szentesi Izraelita Hitközség elnöke aláírásával 1934. május 18-i dátummal. Az elnök néhány motívum kihúzásával jóváhagyta a programot. Kopp-hagyaték, szn.

⁷⁸ A Szentesi Amatőr Filmklub 1972-ben készült felvételei alapján. Karikó-Tóth Tibor, SzentesFilm, 2021. *A szentesi Zsinagóga 1972-ben, Szabó Árpád filmje* [video online] Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=4a8wFD4PTqQ> (2026.03.26.); az épület további történetéről lásd: Szentes anno 23., 24. adás, Szentes Televízió, 2021. Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=4YzAbKDI28>; <https://www.youtube.com/watch?v=mvXQfaeLoD4> (2026.03.20.)

⁷⁹ Az átépítést Temey László szentesi építésmérnök tervei szerint készítették. Köszönöm szépen az épület történetének megismerésében nyújtott önzetlen segítséget a könyvtár igazgatójának, Szekeres-Dancsó Mónikának, Vágvolgyi Zoltánnak és Bede Andrásnak!

annak során – Szirbik Imre akkori polgármester emlékezete szerint – az Országos Műemléki Felügyelőség hódmezővásárhelyi raktárába kerültek. Mai hollétük ismeretlen.⁸⁰ (19. kép)

A Kopp-hagyaték anyagaiban gazdagon képviselteti magát ez az ablakciklus: nemcsak 19 darabos, a földszinti és az emeleti ismétlődéseket is jelző vázlattervük, de az 1:1 arányú kiviteli rajzok mindegyike megmaradt. Ezen rajzok, a MÉM MDK fotótárában fennmaradt archív fényképek, valamint a Szőke András *Ragyogás, Nilah*⁸¹ című dokumentumfilmjében látható színes felvételek alapján megkísérlem az ablakciklus elméleti rekonstrukcióját. Az ablakok számozása a terveken látható számokat jelöli, amely mutat némi eltérést a vázlatterv számozásához képest. (Továbbá a 16. és 17. számok hiányoznak.) A festmények elhelyezkedését a terveken kék és piros pöttyökkel jelezték, a piros a földszintet, a kék az emeletet jelenti. Ezen ismétlődéseket összeadva éppen 28 ablakot kapunk, amelyből az alaprajzot követve összeáll, hogy az imatér 6-6 ablakpárja mellett a zsinagóga keleti oldalán, a Tóraszekrény melletti ablakokba is került 4 db festett ablak. Az ablakokat a sorszámozásuk és a zsinagógatérben való feltételezett elhelyezkedésük alapján mutatom be, a terveken szereplő héber feliratok fordításával és a motívumok előkép-sorszámaival együtt.

Az 1., Kopp Zs/123. leltári számú rajz menórát ábrázol (SzT36), felirata: „Nem hatalommal, sem nem erővel, hanem az én szellememmel” (Zak 4,5). A földszint északi vagy keleti oldalán, és az emelet délnyugati második nyílásában helyezkedhetett el.

A Tóraszekrény mellett, a délkeleti oldalon a földszinten a közösség Szentegyletének, a Chevra Kadisának 120 éves fennállása alkalmából 1929-ben készített ezüst serlege volt látható, amire a közösség méltán büszke volt.⁸² Ez a 2. számú rajz, felirata „Igazság és béke / jóakarát és igazságosság” (Kopp Zs/57).

A 3. számú, a nyugati bejáratától jobbra, a földszint déli oldalán lévő az első ablak a feldíszített Tóratekercset ábrázolta. Tervrajzán a felirat „mécses a parancs és a tan világosság” (Péld 6, 23; Kopp Zs/136). A megfestett tóradíszek feltehetően szintén a helyi közösség tulajdonában voltak. Ez a motívum a szegedi Sabbat-ablak

⁸⁰ A kibontott ablakokat Széphegyi László területi műemlék-felügyelő még látta az OMF hódmezővásárhelyi raktárában. Azok a kirendeltség 1995-ös megszüntetését követően egy korlátozott felelősségű társaság tulajdonába kerültek, amelyet a 2000-es évek elején feloszlattak. Az ablakmaradványok sem a szentesi múzeumban, sem a szegedi Móra Ferenc Múzeumban, sem a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban nincsenek jelenleg. Köszönöm szépen Bernátsky Ferencnek, Klaniczay Péternek, Magyar Andrásnak, dr. Nagy Imrének, Sipos Annának, dr. Tóth Istvánnak, dr. Tóth Károlynak, dr. Vanderstein Noéminek és Vojnich Zsófiának a kutatáshoz nyújtott segítséget!

⁸¹ <https://www.youtube.com/watch?v=-hp6MDkGFPY> (2026.03.26.)

⁸² A Szentes Televízió 2021-es *Szentes anno 24.* műsora 5:34 másodpercnél látható emléklapja alapján, ami a serleg adományozólevelének másolata. <https://www.youtube.com/watch?v=mvXQfaeLoD4> (2026.03.20.)

szombat délelőtti szertartásait jelképezi, feltételezhetjük, hogy itt is a sabbatra utal. Ez az ablak nem ismétlődött meg az emeleteken.

A következő, 4. sorszámú tervrajzon a szombat kimenetele látható, havdala serleggel és gyertyákkal (Kopp Zs/116). Felirata a havdalai pijjut részlete: „Aki elválasztja a szentet a profántól”. A földszint délnyugati 4. nyílásában kapott helyett, és az emelet északi, vagyis szemközti oldalán.

Az 5. sorszámú ablak a purim, és a Megillát ábrázolta (SzT20; Kopp Zs/125). Felirata: „A zsidóknál világosság és öröm volt” (Eszt 8, 16). Délnyugat felől a 2. nyílásban, a szombati Tóra mellett volt, és nem ismétlődött a karzaton.

6. sorszámot kapott a purimmal összefüggésben ábrázolt hanukka, Makkabeuszászló ábrázolásával (SzT22; Kopp Zs/135). Felirata: „Erős szikla a segítségem”. A déli karzat nyugat felől számított 3. nyílásában helyezkedett el, a földszinten pedig minden bizonnyal ezzel szemben, az északi oldalon.

A 7. számú, Kopp Zs/128-as rajz áldó papi kezeket ábrázolt (SzT33), felirata az ároni áldás kezdete: „Áldjon meg téged az Örökkévaló és őrizzen meg” (4Móz 6,24).

8. sorszámmal két sófárt ábrázoltak „és fújjatok a trombitákkal”-felirattal (4Móz 10,10), a rós hásánát kifejezendő (SzT14, Kopp Zs/110). A földszint délnyugati 5. nyílásában, és az emelet délkeleti oldalán kapott helyett.

A 9. számú törvénytáblák a sávuot ünnepét jelzik, „kőtáblákat, írva Isten ujjával” felirattal (2Móz 31,18; SzT13, Kopp Zs/120). Az ablak elhelyezkedése nem ismert, vagy a földszint északi, vagy annak keleti oldalán volt.

10. számon szerepelt a jom kippuri fehér liliom és vörös gránátalmavirág (SzN13, SzN14; Kopp Zs/111). Felirata: „Ha vétkeitek olyanok volnának, mint a bíbor, megfehérülnek, mint a hó” (Jes 1,18). Az emelet délnyugati 6. nyílásában és a földszint északi vagy keleti oldalán volt látható.

11. volt a pészachot jelképező szédertál, két serleggel és árpakalászokkal (SzT12, SzN9; Kopp Zs/56). Felirata a pészachi Haggada egy részlete volt: „Ez a nyomorúság kenyere”. Ez volt az emelet északnyugati oldalának 4. ablaka, a földszinten pedig a szemközti, déli oldalra került.

A szukkotai sátor a 12. számú terven szerepel, a Haskivenu ima részletével együtt: „És terjeszd ki ránk békéd sátrát!” (SzT16; Kopp Zs/139). A földszint délnyugati és az emelet északnyugati harmadik ablakát alkotta, éppen egymással szemben.

A 13. sorszámú rajz ábrázolja a péntek esti kiddusserleget (SzT8), az alábbi felirattal: „Segítségnek serlegét emelem” (Zsolt 116,13). Az emelet délnyugati oldalának 4. nyílását töltötte ki, és nem ismétlődött (Kopp Zs/122).

A 14. számú hüpe az előző mellett, az emelet délnyugati 5. ablaka volt, és a földszinten északon ismétlődött. Ez a Gyöngyösről származó motívum a Kopp Zs/131.

20. kép. A szentesi zsinagóga keleti körablakának terve Kopp Ferenc hagyatékából. Ltsz. Kopp Zs/38. Fotó: MÉM MDK F. Tóth Gábor, 2026

számú terven látható, felirata: „vígság hangja és öröm hangja, vőlegény hangja és menyasszony hangja” (Jer 33,11).

15. sorszámmal készült a nyitott tóratekercset ábrázoló szimchat Tora-ablaka (SzT19; Kopp Zs/53), „és ez a tan” felirattal (5Móz 4,44). Az emelet északnyugati 5. ablaka volt, ami a földszinten is ismétlődött.

A 16–17. számú rajzokat a vázlatrajzon kihúzták, ezek nem készültek el.

A 18. számú, Kopp Zs/133-as terv a tisá beáv ünnepét ábrázolja a jeruzsálemi Templom lerombolt falával (SzT27). Az emeletre készült, és felirata „Felépítéd Jeruzsálem falait” volt.

19-es számmal a szombati kalács szerepelt, gyertyáktól körülvéve (SzT4; Kopp Zs/127). Az emeletre készült.

Az utolsó, 20. számú ablak Júda oroszánját ábrázolta, „fiatal oroszán Júda”-felirattal (1Móz 49,9a; Kopp ZS/10.). Ez az ábrázolás először a gyöngyösi zsinagóga északi karzatablakán volt látható.

A keleti homlokzat körablakát Dávid király koronás hárfája díszítette, sugárnyalábok között (SzT28, 30; Kopp Zs/38.) (20. kép)

Az elméleti rekonstrukció alapjául szolgáló videofelvételeken és fényképeken leginkább a déli földszinti ablakok sorrendje kivehető: nyugat felől indulva ezek: 3., 5., 12., 4., 8., 11. (?). A szemközti, északi oldal ablakai az 1980-as években már törtek voltak. A déli karzat nyugat felől induló második ablakától kezdve a sor így határozható meg: 1., 6., 13., 14., 10. Az északi karzat ablakosrendje bizonytalan, de az archív fotók alapján itt részben a déli földszinti ablakok ismétlődtek: 4., 12., 11., 15. A gyászünnepeket jelképező Sírátófal (18. sz.), a szombati kalács (19. sz.) és Júda oroszánja (20. sz.) szintén az emeleten volt. A tóraszekrény déli oldalán, keleten volt a földszinten a 2., az emeleten a 8. ablak.

Összegzés

Kopp Ferenc hagyatékában négy zsinagóga kiviteli ablakterveit sikerült azonosítani, időrendi sorrendben az újpesti, a gyöngyösi, a Bethlen téri és a szentesi épületekét. További egy épület teljesnek mondható ablakciklusa szerepel, amelynek helyszíne még ismeretlen, de a különböző részleteket – bordúrt, feliratot vagy körbetétet – ábrázoló rajzok 14 csoportba rendezhetők. Fennmaradt további 17 db, eddig nem egyértelműen csoportosítható, de zsidó jelképeket ábrázoló kiviteli terv, továbbá 13 db feliratos rajz. A tervrajzok 1:1 arányúak, felismerhetőek rajtuk a vasablakosztók vonalai, és az ólomsínek elhelyezését külön piros vonalak jelölik. Helyenként, ahol maguk a motívumok nem színezettek, ott szöveggel beírt színezési útmutató is látható. Az e tanulmányban tárgyalt és épületenként listázott tervrajzokon összesen 165 db jelkép szerepel, amelyekből 118-nak ismerjük a konkrét képi forrását: a Szegeden 1903-ban felavatott zsinagóga ablakait.

A 20. század első felében működő Kopp-műhely működésében központi szerepe volt az épületeket tervező, az ablakrajzokat jóváhagyó építésznek, akinek kapcsolatai révén a zsinagógái megrendelésekhez hozzájutottak. A Baumhorn Lipóttal való szoros együttműködés Koppnak a Róth-műhelyből való kiválása után, 1906-tól vagy 1912-től datálható. Ekkortól tűntek fel a szegedi ablakmotívumok más, Baumhorn által tervezett zsinagógákban. Nincs tudomásunk arról, hogy Baumhorn, aki Löw-vel szoros együttműködésben dolgozott Szegeden, kikérte-e a főrabbi véleményét, engedélyét, mielőtt egy új zsinagógába – az adott hitközség

megrendelésére – elkészíttette az ablakokat. Arról viszont számos dokumentum tanúskodik, hogy az eredeti szegedi motívumok megfestése során Löw beleszólást engedett nemcsak az építésznek, de még a kivitelező műhelyt vezető Róth Manónak is.⁸³

Löw Immánuel vallástudós, botanikus főrabbi a szegedi ablakprogramot nemcsak a zsinagóga dekorációs rendszerébe szánta, hanem az azokról tartott, nyomtatásban is megjelentetett beszédei,⁸⁴ valamint a kétszer is publikált programleírás által követendő példát is kívánt nyújtani az utókor számára. A szegedi festmények híre az ország határait is átlépte: az 1913-ban felavatott essen zsinagóga zsidó ünnepeket ábrázoló ablakai konkrétan Löw 1904-ben németül megjelent publikációja nyomán készültek.⁸⁵ A zsidó szertartási kellékeknek a zsinagógák ablakain való megmintázása lehetőséget teremtett a közösségek tagjainak a hagyományhoz való kapcsolódásra még akkor is, ha a héber nyelvnek már nem voltak ismerői. Max Grunwald (1871–1953) hamburgi, később bécsi rabbi, akihez Löw a program kidolgozásakor tanácsért fordult, így fogalmazott: *„Meglátásom szerint egy jelképnek a kevésbé tájékozottakhoz is szólnia kell. Vajon a virágok, amelyeket a laikusok nem igen ismernek fel, valóban ki tudják fejezni a bibliai kapcsolódásokat?”*⁸⁶ Kérdése a festmények utóhatásának ismeretében bizonyult relevánsnak, hiszen a szegedi program felépítése nyomán a Kopp-műhelyben elkészült zsinagógaablakok többségéről a konkrét jelentést hordozó, botanikai pontossággal ábrázolt növények már hiányoznak. Megmaradtak viszont az ünnepi rítusokhoz tartozó tárgyak, amelyeket bárki felismert, sőt, a fiatalságnak még tananyagul is szolgálhattak. A zsinagógában tett séta során egyben látható (volt) a rituális év lefutása: a zsidóság történelmi, sorsfordító eseményei megelevenednek az ablakokon, és összevegyülnek a jelenel, a mindennap végzendő vagy hetente ismétlődő szertartásokkal.

⁸³ Löw Immánuel levele Róth Manónak a szegedi II. ablakon szereplő tóráköpeny színezésével kapcsolatban. HU SZZSHA II. 6a. 1902–1903 szn. 016.; Róth Manó levele a főrabbinak a kupolaüvegezéssel kapcsolatos javaslatokkal, 1903. április 9. HHU SZZSHA II. 6a. 1903 szn. 1.

⁸⁴ Löw Immánuel: Fölszentelő I. In: Uő: *Száz beszéd*. Szeged, 1923. 144–151.; Löw 1903. i. m. bővített kiadás, Löw Immánuel: *Templomszentelő MCMIII. V. 19*. Szeged, 1903.

⁸⁵ Annette Weber: *Bible, Babel und Bilder. Trumah* (2008:18) 108–131.

⁸⁶ *„Meiner Ansicht nach muss ein Symbol auch zu dem minder Eingeweichten reden. Ob aber die Blumen, an sich dem Laien schwer bestimmbar, in ihren biblischen Beziehungen richtig gewürdigt werden können?”* HU SZZSHA II.6a 1902-1903 szn. 071. A levél dátuma 1901. november 10.